

TANULMÁNYOK

NÉMETH BOGLÁRKA

SZEMELVÉNYEK A SZÉKELY NYELVJÁRÁS NYELVÉSZETI
REPREZENTÁCIÓIBÓL

Kulcsszók: székely nyelvjárás, nyelvjáráskutatás, nyelvjárás-reprezentációk, magyar nyelvtudomány-történet, regisztrálás.

1. Bevezetés

E tanulmány¹ egy nagyobb léptékű kutatás egyik első fázisának eredményeit hivatott összegezni, ezek az eredmények ugyanakkor talán önmagukban is relevánsak nyelvstudomány-történeti szempontból mindazok számára, akik a székely nyelvjárás² reprezentációi, dialektológiai és szociolingvisztikai vizsgálatai iránt érdeklődnek.

Az említett kutatás a székely nyelvjárásként azonosított beszédmódok profilozásának jelenségkörével kapcsolatos, központi fogalma pedig az ún. regisztrálás (*enregisterment*). Agha (2007) és Johnstone (2016) nyomán regisztrálásnak nevezünk minden olyan metanyelvi/metapragmatikai gyakorlatot, mely során egy beszélőközösség tagjai egy beszédmódot autonóm nyelvváltozatként azonosítanak, ennek fényében pedig a regiszterek az efféle folyamatok absztrahált termékei, a nyelvhasználat kulturális modelljei, amelyek bizonyos szociológiai jegyek indexeiként működnek a közösség különböző tagjai számára, olyan diskurzustípusok, melyek azonosítása révén szemiotikai repertoárok tipizált szereplőkhöz, viszonyokhoz, viselkedésekhez kapcsolódnak. A szerzők azt is hangsúlyozzák, hogy az ilyen módon konceptualizált regiszterek nem tekinthetők statikus konstrukcióknak, hiszen egyrészt folyamatos változásban vannak, másrészt a tipizálás metapragmatikai gyakorlatai különböző

¹ A tanulmány az MTA Domus szülőföldi ösztöndíjprogramjának támogatásával íródott. A szöveg előző változataihoz fűzött észrevételeiért és javaslataiért köszönetet mondok Péntek Jánosnak. A fennmaradó hibák, hiányosságok kizárólag a szerzőt terhelik.

² Tanulmányomban a *székely nyelvjárás*, *székely beszédmód* típusú kifejezéseket, illetve a *székely* főnévi változatot 'székely nyelvjárásként/beszédmódként profilozott és címkézett regiszter vagy regiszterek összessége' értelemben használom. Bár igyekszem kellő tudatossággal, az általam röviden bevezetett elméleti megfontolásokkal összhangban viszonyulni vizsgálatom tárgyához, magyaráni elkerülni annak látszatát is, hogy egyetlen jól elkülöníthető, autonóm entitásként kezelem ezeket a regisztereket, a praktikusság jegyében, illetve a terjedelmi korlátok betartása érdekében mégis a jól bejáratott megnevezéseket használom ebben a nyelvstudomány-történeti jellegű írásban. A kutatásomat megalapozó elméleti és gyakorlati megfontolásokról bővebben l. Németh (2021, 2024).

személyek esetében különböző eredményekhez vezethetnek az előzetes regisztrálási folyamatok és az alkalmazott nyelvi ideológiák függvényében.

Az ezzel kapcsolatos kutatások relevanciáját az adja, hogy az efféle vizsgálatok segítenek árnyaltabb képet kapni a nyelvi változatosság működéséről és funkcióiról, a regisztrálás jelenségei az adott közösség kulturális antropológiájának részét képezik, formálják a nyelvi (strukturális) változásokat, ezért a változások irányvonalainak feltárása számára is relevánsak, ismeretük továbbá szakszerű háttérrel biztosíthat az (anya)nyelvoktatás vagy akár az egynormájú szemlélet ellenében formálódó nyelvi aktivizmus számára. A korábbi kutatások (pl. Agha 2007, Johnstone 2016, Jonsson et al. 2020; magyar nyelvterületen Szabó–Bodó 2020, Németh 2021) egyrészt segítenek árnyaltabban látni a regisztrálás szereplőit és tényezőit, másrészt bizonyos konkrét regiszterekről, köztük a székelről is segítenek komplexebb képet kapni.

Rövidre zárva a regisztrálás elméleti jelentőségének bemutatását, és mellőzve a jelenségkör modellezésére alkalmas apparátus részletezését, fontos itt hangsúlyozni, hogy a vonatkozó szakirodalom következtetései szerint a beszélők hétköznapi kommunikatív interakciói mellett a regisztrálás színtereiként kell számontartanunk minden metanyelvi diskurzusoknak teret adó intézményes keretet is, így a nyelvtudomány és antropológia színtereit, az oktatás és a nyelvművelés intézményeit, továbbá regisztrálás zajlik a szépirodalmi művek, filmek, bohózatok, reklámok fogyasztásakor (amennyiben a szerzők valamilyenként regisztrálnak bizonyos nyelvi elemeket, mintázatok vagy egész szemiotikai repertoárokat, az olvasók/nézők pedig reflektálnak a tipizálásra), illetve a mindezekről való beszélt nyelvi és az írásbeliség médiumaiban zajló kommunikáció során.

A székel nyelvjárás regisztrálásának jelenségköre méltán tarthat számot a nyelvtudomány érdeklődésére, hiszen vizsgálata a székel iránti érdeklődésen túl a regisztrálás elméleti kérdéseire fókuszálva is releváns. A különböző adatolható attitűdök a székelként regisztrált beszéd módok sajátosan komplex helyzetéről árulkodnak, mely ígéretes terepet jelent a regisztrálás típusai és formái iránt érdeklődő kutatók számára. Ebben a helyzetben ellentmondásos értékítéletek férnek meg egymás mellett; hogy csak a két végletet említsem: a korábbi attitűdvizsgálatokból és a közbeszédből is egyértelmű, hogy a székel nyelvjárás rendkívül magas presztízsnak örvend, egyfajta „szimbolikus fölértékelés”, nosztalgikus idealizáltság jellemzi, melynek keretében sokan a *szép, ősi, ízes, kifejező, humoros* stb. jegyeket tulajdonítják neki, ugyanakkor a teljes magyar nyelvterületen jellemző preskriptív élű stigmatizáció szintén azonosítható a székel földi alrégiókban és a többi magyar lakta régióban is, melynek jegyében elmaradottsággal, esetleg iskolázatlansággal is asszociálhatják (erről l. Péntek 2020b, Bodó–Lukács 2020, illetve a 4. fejezetben leírtakat). A különböző regisztrációs színterek szisztematikus vizsgálatával sikerülhet árnyaltabb képet kapni magáról a székel nyelvjárásról, annak profilozási módozatairól és ezeknek hatásairól, ezáltal egy elméleti és módszertani következtetésekhez is vezető nagyobb szabású esettanulmányt készíteni a magyar közegben megvalósuló regisztrálási folyamatokról.

Mivel a nyelvészek által prezentált megfigyelések részét képezik a székely beszédmód regisztrálási folyamatainak, fontosnak tartottam szisztematikusan megvizsgálni a legnagyobb publicitásnak örvendő, székely nyelvjárással kapcsolatos munkákat. Ezekhez a nyelvészeti munkákhoz természetesen csak egy relatíve szűk társadalmi tartománynak van közvetlen hozzáférése (azoknak a kutatóknak, akiknek szakmai érdeklődése kiterjed a székely nyelvjárásra, továbbá azoknak, akiket valamilyen más szakmai vagy laikus érdeklődés vezet ezekhez a szövegekhez). A közvetlen hozzáférésen kívül azonban számolnunk kell a közvetett, áttételesen terjedő nyelvészeti megállapításoknak a székelyről szóló metanyelvi diskurzusokra való hatásával is. Ennek kitüntetett közege az iskolai oktatás, de a médiába, közbeszédbe bekerülő nyelvészeti megállapítások is formálják a nyelvjárásokkal, köztük a székellyel kapcsolatos tudást, illetve attitűdöt. Ezenfelül a nyelvészeti munkák áttekintése természetesen azért is fontos hosszútávú kutatásom szempontjából, mert megfelelő alapokat teremt a székelyként regisztrált nyelvi repertoár tudományos igényű, ugyanakkor reflexív, az ismert attitűdvizsgálatok eredményeit is figyelembe vevő tárgyalása számára.

Alábbi szintézisemben tehát röviden bemutatom a legtöbbet hivatkozott, székellyel kapcsolatos általánosító (tehát nem csak bizonyos alrégiókat tárgyaló) munkákat: a 2. fejezetben felsorolom a nagy nyelvjárástani munkáknak, kézikönyveknek a székely nyelvjárás elkülönítésére és belső osztályozására vonatkozó megállapításait; ezután a 3. fejezetben sorra veszem az ismert dialektológiai összegző munkákban és a székellyel foglalkozó monografikus munkákban megjelenő nyelvcentrikus, azaz a székely nyelvjárás nyelvi jelenségeit minősítő megfigyeléseket a hangtan, a morfológia, a szintaxis, a lexikon/szemantika és a pragmatika területéről; majd a 4. fejezetben a szociolingvisztikai relevanciájú, a nyelvjárás státuszával, a beszélők attitűdjével, nyelvjárási tudatosságával foglalkozó munkák fő megállapításait prezentálom; végül az 5. fejezetben összegzem a tanulmányból kirajzolódó általános képet.

2. A székely nyelvjárás(terület) ismertetései, belső kategorizációk³

Az alábbi 2.2. alfejezetben kronológiai sorrendben tekintem át a legismertebb dialektológiai kézikönyvekben közölt, a székely nyelvjárás(területre, illetve a nyelvjárás behatárolására vonatkozó megállapításokat,⁴ előbb azonban érdemes kitérni magának a magyar nyelvjáráskutatásnak a történeti alakulására, az azt befolyásoló ideológiai és gyakorlati megfontolások rövid bemutatására, valamint ezeknek a székelyspecifikus elemekre és mozzanataira, melyeket főként Márton (1972) áttekintésére és Csomortáni

³ A kontaktológiai megfigyelésekről ebben a fejezetben nem lesz külön szó. Az erdélyi régióban adathozható kontaktushatásokról, melyeknek egy része a székely nyelvjárás(területnek tulajdonított nyelvi repertoárra is tarthatóak, l. Márton–Péntek–Vöő (1977) magyar nyelvjárás román kölcsönszavakat bemutató szótárát (erről l. még az alábbi 3.3. alfejezetet), a jelenségek bemutatásáról pedig Péntek–Benő (2020: 271–333), Kontra (2003, 2006) munkáit.

⁴ A székely eredetmitoszok jelen tanulmány témájához áttételesen kapcsolódó kérdésköréről, illetve Szentkatolnai Bálint Gábor ezzel kapcsolatos hipotéziseiről l. Péntek (1994), Fazakas (2012).

(2020) rendkívül alaposan dokumentált tudománytörténeti összegzésére támaszkodva prezentálok.

2.1. Dialektológiatörténeti bevezetés: a székely nyelvjárás kutatása

A magyar nyelvjárások iránti érdeklődés kezdeteinek áttekintésében Márton Gyula (1972) a magyar nyelvjárási különbségek első említéseinek felsorolásakor Oláh Miklós *Hungaria et Atila* (1536), Maginus János *Geographia* (1597) és Szamosközi István *Rerum Transylvanarum* (1598–1602) című munkáit emeli ki, megjegyezve, hogy a történetírók munkáiban megjelenő, nyelvjárásokkal kapcsolatos korai diskurzusok jellemzően elsősorban a székely nyelvjárásra vonatkoztak. „Ennek oka abban a történetfelfogásban keresendő, mely szerint a székelyek a hunok utódai. A magyar és székely nyelvjárások közötti eltéréseket azzal magyarázták, hogy a székely nyelvjárás az eredetibb magyar nyelvállapotot őrzi. Olyanok is akadtak, akik a nyelvjárási eltéréseket a székelyek idegen eredetével magyarázták” (Márton 1972: 244). Az első kifejezetten nyelvészeti munka, amelyben megjelennek a székely nyelvjárásra vonatkozó megjegyzések, illetve a székely beszéd egyediségét, egyéb magyar nyelvváltozatoktól való különbözőségét hangsúlyozó észrevételek, Geleji Katona István *Magyar Grammatikátska* című írása (1645) (vö. Csomortáni 2020: 108).

A magyar nyelvjáráskutatás intézményesülése felé vezető folyamat első korszakában az elmélyültebb érdeklődést az irodalmi népiesség irányzata, illetve a nyelvújító tevékenység serkentette, „az egységes, gazdag szókincssel rendelkező modern magyar irodalmi nyelv kialakítására irányuló” mozgalmi tevékenységként (l. Márton 1972: 245). E tevékenység kiemelkedő eredményei a korabeli szótárak anyagába bevett számos tájszó, illetve a folyóiratokban közölt tájszógyűjtemények, melyek közül székely vonatkozásban Baróti Szabó Dávid *Kisdéd szótár* (1784, 1792) és a Magyar Tudós Társaság *Magyar Tájszótár* (1838) című munkái relevánsak. Ugyancsak ennek a tevékenységnek a gyümölcsei között tartjuk számon a népköltési gyűjteményeket, melyek közül Kriza János *Vadrózsák* (1863) című gyűjteményét kell megemlítenünk, melyben a szerző rövid *Erdélyi tájszótár*-at, valamint *Néhány szó a Székely Nyelvjárásokról* címmel rövid nyelvjárásleírást is közöl (l. Márton 1972: 246, Csomortáni 2020: 108–110) (erről l. még az alábbi 3.3. alfejezetet).

A tájszavak iránti erősödő érdeklődés mellett ebben a korszakban megjelennek az első nyelvjárásleírások is, melyek között a székelyre vonatkozók egy része – Szabó József *Értekező Észrevételek a' Székelyek' Eredetéről* (1827) és Horvát István *A' Székely Nemzet Nyelvéről* című írásai – a székely nyelvjárási különbségek történeti okait vizsgálja, Budenz József *Székely beszéd* (1860) című munkája pedig már az előzményekhez képest egy jóval szisztematikusabb nyelvjárásleírásnak tekinthető (l. Csomortáni 2020: 109). Amint Csomortáni (2020) felhívja rá a figyelmet, Budenz munkája foglalkozik elsőként a székely nyelvjárás belső tagolásával, megpróbálva elosztatni a nyelvjárás homogenitásával kapcsolatos tévképzeteket. Budenz a belső tagolás fő szempontjaként az *is* kötőszó két változatát (*is* – *es*) tekinti mérvadónak, melyek előfordulásai alapján két belső egységre osztja fel a székely nyelvjárás-területet:

megfigyelései szerint a nyugati székelység (Maros- és Udvarhelyszék) az *is* változatot, a keleti székelység (Háromszék, Csík, Gyergyó) viszont az *es* változatot használja. A szerző hangsúlyozza ugyan, hogy az általa elkülönített két egység esetében számos alaktani és hangtani jelenség megfigyelhető, melyek mindkét területen jellemzőek, mégis mérvadó különbségek mutathatók ki közöttük (vö. Csomortáni 2020: 110). Budenz ezzel nemcsak az első elmélyültebb és a belső tagoltságra vonatkozóan is informatív nyelvjárásleírást adja a magyar nyelvjáráskutatásnak, hanem egyúttal megteremti az *is/es* kötőszóalakok alapján való tagolás későbbi kutatók által is legalább részben követett gyakorlatát.

Kriza János népköltési gyűjteményében közölt nyelvjárásleírása nagyban alapoz Budenz munkájára, ugyanakkor árnyaltabb képet igyekszik nyújtani a két belső egységről. „Véleménye szerint az *es*-ező keleti székelység területéhez Háromszék, Csík, Gyergyó mellett Erdővidék is hozzátartozik az Udvarhelyszéki Bardóc fiúszékével együtt, de az ugyancsak Udvarhelyszékhez tartozó Homoród vidéke is, ugyanakkor Havasalja és a Sóvidék is. Az *is*-ező nyugati székelységhez az udvarhelyszéki Keresztúrfiúszéket, néhány Nagy-Küküllő menti helységet, Marosszéket sorolja. Véleménye szerint a háromszéki és a keresztúrfiúszéki nyelvjárás a két székely mintanyelvjárás, az előbbi nevezhető keletinek, az utóbbi nyugatinak. Fontos megállapítása az elkülönítésük kapcsán az, hogy az *is* kötőszó mellett még jellemzőbb az előbbiben »a közép vagy közlő *é*«, az utóbbiban a rövid *ő*, »mely önhangzók oly sűrűn fordulnak elő az illető nyelvjárásokban, úgy hogy *é*-ző és *ő*-ző székely beszédről lehetne szólnunk«” (Csomortáni 2020: 110).

A nyelvtudomány-történeti áttekintések szerint a magyar nyelvjáráskutatás második korszaka 1872 és 1920 közé tehető, és fontos jellemzője, hogy ekkor válik a nyelvjárások vizsgálata valódi nyelvtudományi ággá, hiszen célja már nem az irodalmi nyelv gazdagítása volt, hanem az összehasonlító és történeti nyelvtudományt kiszolgáló, tehát a nyelvi változások írásbeli emlékekben nem dokumentált folyamatainak feltárására képes területté vált (l. Márton 1972: 250–251, Csomortáni 2020: 110–111). Ebből a korszakból származik az első dialektológiai szintézisünk, Balassa József *A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése* (1891) című munkája, valamint Szinnyi József *Magyar Tájszótára* (1893–1901), Steuer János *A székely nyelv hangjai* (1888), Csíki székelység, illetve *A székely nyelvjárások osztályozása* (1893) című rövidebb közleményei (l. alább a 2.2. és 3. fejezetben).

Egy következő, harmadik korszakként tartjuk számon a két világháború közötti időszakot, amikor a kialakult nehéz történelmi helyzet ellenére is tovább folytatódott a nyelvjáráskutatás, sőt nagyrészt Csúry Bálintnak és tanítványainak, köztük Szabó T. Attilának köszönhetően megtörtént az erdélyi dialektológiai iskola megalapozása (l. Márton 1972: 252–257, Csomortáni 2020: 116–117). Ebből a korszakból alább Csúry Bálint intonációval kapcsolatos munkáit (*A székely és csángó mondathanglejtés*, 1930, illetve *Szamosközy és a székely mondathanglejtés*, 1935), Horger Antal *A magyar nyelvjárások* (1934) és Laziczius Gyula *A magyar nyelvjárások* (1936) című munkáinak székelyre vonatkozó megállapításait említem részletesebben.

A magyar dialektológia negyedik korszakaként Csomortáni (2020: 117–119) a második világháború és a rendszerváltás közötti időszakot nevezi meg, és fő jellemzőjének tekinti a tájnyelvi atlaszok és a korszerű tájszótárak, nyelvjárási monográfiák munkálatainak virágzását. Ebből a korszakból az alábbi alfejezetekben Kálmán Béla *Nyelvjárásaink* (1966), Deme László és Imre Samu hatkötetes *A magyar nyelvjárások atlasza* (1968–1977), Imre Samu *A mai magyar nyelvjárások rendszere* (1971), Márton Gyula *Magyar nyelvjárásstan* (1972), Szabó T. Attila és munkatársai *Erdélyi magyar szótörténeti tár* (1975–2014), Márton Gyula, Péntek János és Vőő István *A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai* (1977), B. Lőrinczy Éva (főszerkesztő) *Új magyar tájszótár* (1979–2010), valamint Gállfy Mózes és Márton Gyula *Székely nyelvfeldrajzi szótár* (1987) című munkáit említem részletesebben. Ebben a korszakban a magyar nyelvjáráskutatás már teljesen önálló, saját, a nyelvi változatosság feltárására irányuló célokkal és módszerekkel rendelkező nyelvtudományi diszciplínává érett, feladata már rég nem csak az összehasonlító és történeti nyelvtudomány kiszolgálása.

Végül a magyar nyelvjáráskutatás mai napig tartó, ötödik korszaka a rendszerváltással kezdődött, és korszerűsödéssel, a kutatás technikai eszközeinek és módszereinek jelentős fejlődésével jellemezhető (l. Csomortáni 2020: 119–120). Ebben az időszakban jelenhetett meg a még 1956-ban elkezdett, túlnyomó részt Murádin László gyűjtése alapján és Juhász Dezső szerkesztésében kiadott tizenegy kötetes *A romániai magyar nyelvjárások atlasza* (RMNyA, 1995–2010) című óriási munka, és szintén fontos a Kiss Jenő szerkesztésében megjelent *Magyar dialektológia* (2001) című kézikönyv, ezen belül Juhász Dezső székely nyelvjárásra vonatkozó fejezete, valamint említésre méltó még Szabó Géza *A magyar nyelvjárások* (1994) című jegyzete is.

2.2. A székely nyelvjárássterület behatárolása

A fenti rövid tudománytörténeti bevezetés után az alábbiakban bemutatom a kiemelt szintézisekben szereplő, a székely nyelvjárássterületről és belső tagolódásáról szóló megállapításokat, a 3. fejezetben pedig szintén nagyrészt a fentebb kiemelt munkák alapján összegzem a székely nyelvi repertoárhoz tartozóként emlegetett jellegzetességeket.

Balassa (1891) kora állampolitikai állapotának megfelelően és az általa használt nyelvfeldrajzi szempontok érvényesítésével a következőképpen ír a székely nyelvjárássterületről: „[...] a székely területhez tartozik Maros-Torda megye déli fele, Udvarhely, Csík és Háromszék megye egészen és Brassó megyéből a Hétfalu. Ehhez a területhez kell még számítanunk a székely földről részint a mult században, részint még régebben Moldvába és Bukovinába költözött magyarokat is, az u. n. csángókat. A moldvai csángók egyes községekben elszórva élnek Csík megye déli határa és Bákó közt, továbbá délebbre is a Szeret völgyében Foksán körül; egy másik részük pedig Romantól északra fekvő községekben telepedett le. Természetes, hogy ez az oláhságtól minden oldalról körülvett, sőt néhol velük keveredett magyarság napról napra jobban

oláhosodik s felejtí magyar anyanyelvét. E csángók egy része visszatelepült Csíkmegyébe (Gyimes-Felső-Lok, Gyimes-Közép-Lok és Gyimes-Bükk községekbe); ezek az u. n. gyimesi csángók. A bukovinai magyarok 7 községben laknak a Szerettől délre (Andrásfalva, Boldogfalva, Hadikfalva, Istenfogadj, Istensegíts, Józseffalva, Magyarfalva)” (Balassa 1891: 96–97).

A szerző a területet néhány fontosabb sajátosságban egységesnek tekinti, mégis a különbségek miatt három, illetve négy nyelvjárásra osztja, az ún. nyugati és keleti székelységen belül pedig további alakulatokat különböztet meg aszerint, hogy mennyire őriztek meg általa eredetinek tartott jellegzetességeket, és mennyire változtak „a szomszéd nyelvjárás hatására”: I. *marosszéki nyelvjárás*, ami eltér a „tulajdonképpeni székelységtől”, II. *nyugati székelység* (Udvarhely megye, ezen belül: 1. *keresztúri*, 2. *sóvidéki*, 3. *havasalji* és 4. *homoródvídeli nyelvjárás*) és III. *keleti székelység* (ezen belül: 1. *csík-gyergyói*, 2. *hétfalusi* és 3. *háromszéki nyelvjárás*), ezektől pedig elkülöníti az „önálló nyelvjárásá fejlődött” IV. *moldvai csángók nyelvjárását* (Balassa 1891: 97).

A Balassától részben eltérő felosztást vázol fel Steuer János (1893a, b), aki a következő kategóriákat különbözteti el: I. *nyugati székelység* (ezen belül 1. *marosi* és 2. *keresztúri nyelvjárás*), II. *keleti székelység* (ezen belül 1. *sóvidéki*, 2. *homoródi*, 3. *csík megyei*: a. *gyergyói*, b. *csíki* (középcsíki, alsócsíki és gyimesi), 4. *háromszéki*, 5. *halmágyi*, 6. *hétfalvi* és 7. *moldvai csángó nyelvjárás*). Balassa (1893) kritizálja Steuer felosztását, kifogásolja azt, hogy a szerző a marosi nyelvjárást nem választja külön a keleti és nyugati székelységtől, illetve azt is, hogy a sóvidéki, havasalji és homoródi nyelvjárást, valamint a moldvai csángót a keleti székelységhez sorolja (l. Balassa 1893: 276). A két szerző vitája során a felosztás alapjául szolgáló szempontok különbözősége, illetve az ezekhez való ragaszkodás kerül előtérbe: míg Balassa az *ö-zés*, a „szótagképző” *l* elhagyása és a T/3 birtokos személyrag (vagy személyjel) változatai alapján különbözteti el a székel nyelvjárás alakulatokat,⁵ Steuer a budenzi hagyománynak megfelelően az *is/és* kötőszóváltozatok alapján kategorizál (a nyugati székelységnek *is*, a keletinek pedig *és* változatot tulajdonít). „Így esik meg aztán, hogy egymás mellé kerül a marosi nyelvjárás, mely *öz*, s az *l-t* szó végén sohase hagyja el, és a keresztúri, mely *öz* s az *l-t* mindig elhagyja, csak azért, mivel mindkettő *is-t* mond” – írja Balassa (1893: 277).

Steuer (1893b: 343) a következőkkel védekezik Balassa kritikáival szemben: „Balassa jellemzését [...] több okból helytelennek, adatait nem egyszer hibásaknak találtam. Balassa ’marosszéki’ nyelvjárásról beszél, én pedig csak ’marosi’ nyelvjárást ismerek, s Marosszéken két székel nyelvjárást különböztet meg: a marosit és a sóvidékit, a melyek mindketten átnyúlnak Udvarhely megyébe is. Természetes, hogy

⁵ „A nyugati székelység *öz*, az *l-t* elhagyja és a rag *-ok*, *-ök*; evvel szemben a keleti székelység *öz*, az *l* nagyrészt megmarad, s a birt. személyrag *-ik*. Az igaz, hogy e sajátságokat tekintetbe véve, nem lehet úgy elválasztani egymástól e nyelvjárásokat, mint az olajat a víztől; az érintkező területeken a jellemző vonások elmosódnak, a nyelvjárás egyik-másik sajátságát a szomszédos vidéktől veszi át, s ily módon ott, ahol a keleti és nyugati székelység egymással érintkezik, keverék nyelvjárások keletkeznek, éppúgy mint mindenütt, ahol két különböző nyelvjárás jut közel egymáshoz” (Balassa 1893: 276–277).

így aztán Balassa a homoródi nyelvjárást, a mely az *l*-et sohase hagyja el, a nyugati székelységhez számíthatja, holott a nyugati (keresztúri) székelység következetesen elhagyja az *l*-et, miért ne számíthatnám én is a marosi nyelvjárást a nyugati (keresztúri) székelységhez, a mellyel az egy özést kivéve minden tekintetben megegyezik.” Steuer a következőket állítja továbbá: a homoródi nyelvjárás valójában *ö-ző*, és csak „helyel-közzel” *ö-ző*, illetve nem hagyja el az *l*-et, ezért kétséges e nyelvjárás nyugatisága; a sóvidéki nyelvjárás nyugatisága szintén kétségbe vonható, mivel szerinte nem *ö-ző*, és birtokos személyragváltozatai (vagy személyjelváltozatai) *-ok*, *-ök*, *-ék*, nem pedig a Balassa által megállapított *-ok*, *-ök*; a marosi nyelvjárás a keresztúrihoz hasonlóan elhagyja az *l*-et (pl. *âma*, *êmënt*: *alma*, *element*), tehát helytelen Balassa állítása, mely szerint külön kell választani a két nyelvjárást (Steuer 1893b: 344).

Ez a vita sokat elárul a korabeli nyelvjárástani taxonómiákban érvényesített különböző szempontokról, a nyelvjárási változatok megismerésének fokáról, illetve a kategorizálások esetlegességéről. Horger (1905) például így nyilatkozik az e vita által felvetett módszertani problémákról: „[...] a magyar területet bár csak megközelítően pontosan elhatárolt nyelvjárásokra felosztani teljességgel lehetetlen. De meggyőződtem arról is, hogy igenis lehetséges szinte teljes pontossággal meghatározni az egyes nyelvjárási sajátságok elterjedését. Ma tehát már az a nézetem, hogy teljesen hiába való fáradság a nyelvjárások osztályozásával bajlódni. A rövidség okáért beszélhetünk ugyan ezentúl is ilyen vagy olyan nyelvjárásról, de tudományos fontosságot az ilyen nagyjából való osztályozásnak nem lehet tulajdonítani” (Horger 1905: 447). A Balassa–Steuer- vitáról l. még Laziczus (1936: 52–54).

A következő bemutatandó taxonómia Horger (1934), mely a szerző megjegyzése szerint még a trianoni változások előtt készült el, így nem tükrözi a megjelenés évében érvényes geopolitikai helyzetet. Horger csupán a székely nyelvjárás-területhez tartozóként ítélt területi egységeket sorolja fel, munkájában nem adja meg az elkülöníthető belső alakulatok szerveződését, hiszen – amint fentebb látható – korábban arra a következtetésre jutott, hogy ez teljesíthetetlen feladat volna. „[S]zékely nyelvjáráson értjük tehát a mai [valójában Trianon előtti] Csík, Háromszék, Udvarhely, Brassó és (Kiskapus kivételével) Nagyküküllő megye valamennyi magyar községének és Szeben megyéből Szakadátanak a nyelvjárását, továbbá Maros-Torda megyéből azon községeket, melyek a Maros és a Nyárad közötti vízválasztó hegygerinctől délkeletre fekszenek. [...] A székely nyelvjárás-területhez kell számítanunk a csángók nyelvjárását is. [...] A mai erdélyi köztudat szerint tehát csángók általában azok a székelyek, vagy székelyekkel vegyült magyarok, kik Erdélyben s az Erdéllyel határos moldvai és bukovinai területen idegenek közt laknak, erős idegen hatásnak vannak kitéve, s ezért nyelvben, ruházatban, szokásokban többé-kevésbé különböznek a székelyektől. [...] A moldvai csángók nyelvjárásában van ugyan néhány a székely nyelvjárásokban merőben ismeretlen sajátság is, de mivel nyelvjárási sajátságaik jó része mégis közös a székelységgel, ezért nincsen elegendő okunk arra, hogy nyelvjárásukat teljesen elválasszuk a székely nyelvjárás-területtől és külön tárgyaljuk” (Horger 1934: 26). A szerző külön tárgyalja és szisztematikusan sorra veszi a különböző típusú, hangtani, alaktani és mondattani nyelvjárási jelenségeket,

amelyek között számos székely nyelvjárásterületre jellemző jelenséget is felsorol, így ezek révén bizonyos esetekben utal a belső változatosságra (l. 3. fejezet).

Kálmán (1966), amellyel, hogy hangsúlyozza az egyező vonásokat, nem tekinti strukturális szempontból egységesnek a székely nyelvjárást, Horger Antalhoz hasonlóan ő is csak a nyelvjárásterülethez sorolható területi egységeket adja meg, majd néhány nyelvi jelenség esetében megemlíti bizonyos részterületekre jellemző sajátosságokat, belső osztályozás azonban nem szerepel munkájában: „A székely és csángó nyelvjárástípust beszélők Romániában a régi Csík, Háromszék, Udvarhely, Brassó megyében, a volt Maros-Torda megye délkeleti szegélyén, valamint az ezzel határos területeken és Moldvában” (Kálmán 1966: 88). Az általa kiemelt néhány nyelvjárási sajátosságról l. a 3. fejezetet.

Imre (1971) ennél is kevesebb adattal szolgál, hiszen általában *romániai magyar nyelvjárásokról* beszél. A szerző hangsúlyozza, hogy nem tartja semmilyen szempontból egységesnek ezt a területet, sőt erősen tagolt a vidék, mivel azonban Erdély területéről a magyar nyelvatlasz munkálataikor csupán 22 kutatópontról sikerült anyagot gyűjteni, Moldvából pedig egyetlen kutatópontról sem, az adatok nem elegendőek ahhoz, hogy „megközelítőleg kirajzolódhasson belőle az erdélyi nyelvjárások bonyolult rendszere” (Imre 1971: 366).

Márton (1972) a következőképpen határolja be a nyelvjárásterületet, jelezve a korábbi felosztások érvényességének megszűnését Marosszék és Aranyosszék vidékére vonatkozóan: „A székely nyelvjárást Kovászna és Hargita megye magyar lakossága beszéli. A háromszéki, csíki, gyergyói és udvarhelyi részek tartoznak hozzá. Régen székelyes jellegű volt Marosszék és Aranyosszék magyarságának nyelve is, ma azonban az aranyosszéki tájszólás a mezőségi nyelvjárás jellegzetes sajátosságaival rendelkezik, a marosszéki pedig részben a mezőségihez tartozik, részben átmeneti jellegű nyelvjárás a székely és a mezőségi között. A szakirodalom a székely nyelvjáráshoz tartozónak tekinti a kis számú moldvai magyarság nyelvét, a csángó nyelvjárást is” (Márton 1972: 61).

Szabó (1994) a székely nyelvjárástípus említésekor a területiség kapcsán így fogalmaz: „Romániában a régi Csík, Háromszék, Udvarhely, Brassó megye, a volt Maros-Torda megye délkeleti széle, valamint Moldva magyarlakta települései [tartoznak a székely nyelvjárástípushoz]. [...] A nyelvjárástípus csak egy magasabb szempontból tekinthető egységnek. Különösen a moldvai székelyek (csángók) helyi nyelvjárásai mutatnak sok eltérést az Erdély délkeleti részében beszélt (székely) nyelvjárásoktól” (Szabó 1994: 125). A moldvai magyarok nyelvjárását tehát felsorolásszerűen ő is a székelyhez sorolja, azonban hangsúlyozza, hogy az erőteljes román hatás és a külső nyelvjárássziget-helyzetnek köszönhetően megőrződött számos archaizmus sok szempontból elkülöníti a csángót a székely nyelvjárástípustól.

Juhász (2001) felosztásában már külön alakulatként szerepel a moldvai magyar nyelvjárás, a székely nyelvjárási régióról pedig így ír: „A székely nyelvjárási régió tömbje a történelmi Székelyföld, a mai Hargita, Kovászna és részben Maros megye (Románia) területén található. A következő nyelvjáráscsoportok tartoznak hozzá: udvarhelyszéki, háromszéki, kászoni, alcsíki, felcsíki, gyergyói, kelet-marosszéki.

Figyelemre méltó nyelvjárások még például a gyimesi, hétfalusi vagy a Magyarországra települt bukovinai. Ezek nyelvjárásszigeteknek is tekinthetők. Híresebb dél-erdélyi nyelvjárásszigetek még: Oltszakadát (udvarhelyszéki vonásokkal), a Déva melletti Csernakeresztúr (bukovinai székely gyökerekkel), továbbá Kóbor, Datk, Halmágy stb. (Moldvában is vannak székelyes nyelvjárást beszélő közösségek – főleg a Tatros és Tázló folyók mentén –, de ezek nyelvéről a következő fejezetben szólnunk [ti. a moldvai magyar nyelvjárásról szóló részben].)” (Juhász 2001: 302).

Kiss (2003: 278) a székely nyelvjárásterület bemutatásakor a következőket említi: „Az udvarhelyszéki, a háromszéki, a csíki, a gyergyói és a (kelet)marosszéki nyelvjárástípusok, tehát a történelmi Székelyföld nyelvjárásai tartoznak ide”. Megjegyzi továbbá, hogy a régió nyelvi képét elsősorban településtörténeti tényezők alakították ki. A 12. és 13. században nyugat- és dél-dunántúli magyar (székely) néprészlegek áttelepítésével erősítette meg a magyar királyság a keleti erdélyi gyepüket. (Ez az oka annak, hogy egyes székely nyelvjárástípusok és a nyugat- meg dél-dunántúli nyelvjárások között ma is kimutatható egyezések vannak.) (vö. Kiss 2003: 305–306). E területi behatárolás mellett a szerző néhány általánosan megfogalmazott, tehát a teljes székely régióra vonatkoztatott nyelvi jellegzetességet sorol fel (l. alább a 3. fejezetet).

Végül – bár nem dialektológiai kézikönyv vagy székely nyelvjárási monográfia – érdemes a székely nyelvjárásterület behatárolásával kapcsolatban Péntek (2020a) alapján összegezni az erdélyi magyar dialektológia jelenlegi álláspontját. A szerző szerint a nyelvjárás keleti határát a Keleti-Kárpátok gerince biztonsággal jelöli, nyugati határa azonban korántsem egyértelmű a mezőségi és a székely nyelvjárásterület Maros megyében adatolható átmeneti sávjának következtében. A két nyelvjárás határa megállapításának nyelvföldrajzi szempontból legadekvátabb módszere a szerző szerint a Murádin (2010b) által alkalmazott szempont, a kétféle *e* (a nyíltabb *e* és a zártabb *ĕ*) megléte, illetve hiánya alapján a mezőségiben nem használt *ĕ* izoglosszája, melyet Murádin a Felső-Marosmentén, a Nyárádmentén, a Kis- és Nagy-Küküllő völgyében húzott meg (erről bővebben l. Murádin 2010b: 40–45; l. még a 3.1. alfejezetet). „A jelenlegi közigazgatási felosztás szerint Maros megye középső és keleti része alkotja Marosszékot, tájegységei: a Mezőség délkeleti, Székely-Mezőségnek nevezett része, a Maros völgye (a Gernyeszeg és Nyárádtő közötti rész, itt fekszik Marosvásárhely is), a Nyárádmente, a Sóvidék nyugati része, a Görgényi-havasok délnyugati része. Ez a nyugati nyelvjáráshatár a maga viszonylagosságában a mezőségi szórványba megy át, ahol azonban már jellemzően a román nyelv dominál” (Péntek 2020a: 55).

A székely nyelvjárásterület déli határának megállapítása szintén komplex kérdés, mivel „a Szászföld megszűntével itt, Brassó és Maros megyében is kialakult egy szórványosodó, foszló régió, amelytől végleg elszakadtak a távolabbi nyelvjárás-szigetek” (Péntek 2020a: 55). A tömbszékelység peremvidékein élő, illetve a peremvidékeken túli csoportokként említi még a szerző a gyimesi székelységet (Gyimesi-szoros környéke, a Tatros forrásvidéke), a hétfalusi kis régiót, Krizba, Halmágy, Kóbor, Datk, Nagymoha peremszigeteit, továbbá még délebbre Oltszakadátot,

valamint a szétszóródott és nagy számban Magyarországra is áttelepült bukovinai székelységet.⁶

3. A székelyként regisztrált nyelvi repertoár sajátosságai

Ebben a fejezetben a székely nyelvjáráshoz tartozóként regisztrált hangtani/hangzásbeli, morfológiai, szintaktikai, lexikális/szemantikai, valamint diskurzus-szintű/pragmatikai jellegzetességeket tekintem át főként a rendelkezésre álló szintetizáló, illetve monografikus szakirodalom alapján. Az alábbiakban kirajzolódó kép korántsem teljes, hiszen az áttekintés alapjául szolgáló munkák közt nem szerepel a számos, egy-egy székely régió, esetleg település nyelvhasználatára fókuszáló tanulmány és monográfia.

Az itt hivatkozott legtöbb szöveg sajátossága, hogy – ha el is különítenek pusztán egy-egy részterületre jellemző nyelvi jelenségeket is – a teljes székely régióra vonatkozóan teszik legtöbb megállapításukat, céljuk, amint címük is mutatja, egy átfogó kép kialakítása a székely nyelvjárásról. E sajátosságuknak köszönhetően épp ezek a munkák azok, amelyeknek a legnagyobb publicitása alakul ki, magyarán az ezekben a munkákban prezentált megfigyeléseket ismerik meg a legnagyobb eséllyel a tudományos és a tudományos szférán kívüli közönség tagjai, illetve ezek a megállapítások kerülnek be a legnagyobb eséllyel a publicisztikai irodalomba, esetleg a tankönyvekbe és ezáltal a köztudatba, közbeszédbe is.

Fontos azt is hangsúlyozni, hogy mivel a székely nyelvi repertoárhoz sorolt jellegzetességekről és a nyelvjárás behatárolásáról szóló, itt hivatkozott szövegek elég tág időintervallumot ölelnek fel, nemcsak a székely nyelvjárássterület egyes korai bemutatásai, hanem bizonyos felsorolt nyelvi jelenségek is „érvényüket veszíthették”, eltűnhettek. Célom az alábbiakban nem a székely nyelvjárás ma adatolható felosztásainak és repertoárjának az áttekintése, hanem azoknak az állításoknak, megfigyeléseknek az ismertetése, amelyek az idők során formálhatták a székely nyelvjárásról és beszélőiről alkotott képet a tudományban és azon kívül is.

⁶ A romániai magyar nyelvjárászigetekről bővebben l. Péntek (2006). Szintén fontos olvasmány e témakörben Péntek (2020c), melyben a szerző tömören, ugyanakkor áttekinthető módon összegzi a moldvai magyar nyelvjárás belső tagolásának főbb tudománytörténeti mozzanatait, és az ezek alapját képező tényezők, illetve a településtörténeti és nyelvi jellegzetességek megvilágításával amellet érvel, hogy a múlt század közepén elterjedt *északi csángó*, *déli csángó* és *székelyes csángó* trichotómia helyett célszerű és tudományosan megalapozott visszatérni a *mezősségi* és a *székely* jelleg hangsúlyozására, valamint kiküszöbölni a szintén széles körben elterjedt *csángó* megnevezést a moldvai magyarok és nyelvük történetének tárgyalásakor. „A különböző léptékű és kiterjedtségű nyelvföldrajzi kutatások, elsődlegesen a megjelent nyelvatlások, nem cáfolják, hanem inkább megerősítik a korábbi egyöntetű véleményt a moldvai magyar kettősségéről. Ez a tipológiai kettősség: a *mezősségi* és a *székely*, egyúttal világosan jelzi a két csoport belső-erdélyi eredetét is. Ennek a tudásnak a birtokában időszerű volna az *északi*, *déli* és *székely* helyett visszatérni a kettősséghez: a *mezősségi* és *székely* megnevezéshez, mindkettővel egyaránt pontosan jelezve a két nyelvváltozat eltérő típusát és a két csoport eltérő eredetét. Földrajzi elhelyezkedését tekintve a keveredés ellenére az egyik jellemzően Szeret mentinek tekinthető (érzékkelhető megoszlással északról dél felé haladva Szabófalvától Bákó környékén át Ploszkucényig, azaz Szabófalvától Szabófalváig, lévén, hogy a ploszkucényiek is Szabófalváról telepedtek délre), a másik a jobb oldali mellékvizek mentén elhelyezkedő kiségióknak” (Péntek 2020c: 135–136).

3.1. Hangtani, hangzásbeli jelenségek

A székely nyelvjárásterületet tárgyaló dialektológiai munkák számos hangzásbeli jellegzetességet emelnek ki, ezáltal megalkotva a székely nyelvjárások hangtani profiljait, illetve a teljes nyelvjárási régió egyéb nyelvészeti írásokban is átvett hangtani jellemzését. Az alábbiakban az általam áttekintett munkák alapján felsorolom az ezekben említett, magánhangzókkal, mássalhangzókkal és intonációs mintákkal kapcsolatos megfigyeléseket.

A magánhangzórendszerrel kapcsolatos megfigyelések közt gyakran ellentmondások tapasztalhatók; a leggyakrabban kiemelt sajátosságokat illetően a következőket fogalmazhatjuk meg. Az ún. *ë*-zéssel és *ö*-zéssel, illetve területi megoszlásukkal, elterjedtségükkel és morfofonológiai meghatározottságú mintázataikkal kapcsolatban az idők során némileg eltérő véleményeket dokumentál a szakirodalom, abban viszont konszenzus mutatkozik, hogy e két jelenség megoszlása hangtani szempontból változatossá teszi a székely nyelvjárásterületet (a zárt *ë* székely nyelvjárási előfordulásairól, morfofonológiai jellegzetességeiről, illetve a nyelvjárásterület nyugati behatárolásának szempontjaként való érvényesítéséről l. Murádin 2010b: 40–45; a nyílt és zárt *e* megkülönböztetéséről l. még Péntek 2020a).⁷ Az *e* – *é* magánhangzókkal kapcsolatban a következőket emelik ki a szerzők: „[a] kétféle *é*-t megkülönböztetik a székelyek, de nem mindenütt egyformán. Az **ê* helyén általában *é*-t ejtenek (*ég, mész, kéz* stb.), vagy néha a második szótagban *e*-t: *tehen, füvény, süvény, szeke*r. [...] [A]z a hang, a mit a székelyek nagy része **é* helyén, a köznyelvi *é*-nél valamivel zártabb, de nem sokkal” (Balassa 1891: 98, l. még Kálmán 1966); az *e* nyíltabb a köznyelvinél: *ä* vagy *æ* (Steuer 1888: 5, Kálmán 1966: 89, Szabó 1994: 126).⁸

Szintén gyakran említett sajátosságok a következők: az *a* hangot zártabban ejtik bizonyos helyzetekben;⁹ az *á* a székelység nagyobb részében zártabb

⁷ Néhány ezzel kapcsolatos megjegyzést hosszabban is idézek: „... a nyelvjárásterület egy része, a keresztúri nyelvjárás, teljesen *ö*-zű; minél messzebbre távoztunk ettől a középponttól, annál gyakoribb az *ë*, s a keleti székelység már egyáltalán nem *ö*-zű. Ez az *ö*-zés tehát fontos különbséget hoz létre a székely nyelvjárások között s főleg erre a tulajdonságra alapítva különböztetjük meg a keleti és a nyugati székelységet; a nyugati *ö*-zű, míg a keleti *ë*-zű, s e tekintetben hozzá csatlakozik a marosszéki nyelvjárás” (Balassa 1891: 99); „[a] magánhangzók fonémarendszerét tekintve a nyelvjárástípus háromféle: *ë*-zű és *é*-zű (Csík [...]), *ö*-zű és *é*-zű (Udvarhely [...]), *e*-zű és *é*-zű (Háromszék [...]) egy része, továbbá az északi csángó terület). De még az *ö*-zű nyelvjárások sem egyfélék. Vannak olyan helyi nyelvjárások, amelyek csupán hangsúlytalan helyzetben *ö*-znek, például: *kendör, székö, éneköl* stb. Mások viszont minden lehetséges helyzetben, például: *lössz, sönki, ögyenek, életömöt* stb. – Az *ë*-zű nyelvjárások közül némelyek az irodalmi, köznyelvi *ö* helyén is *ë*-t használnak: *ëssze, szërnyü, ëcsém, zërgëtt*” (Szabó 1994: 125–126, l. még Kálmán 1966, Juhász 2001, Kiss 2003); „[a] régió [...] a szomszédos mezőségi területtel szemben egységesen zárt *ë*-zű” (Juhász 2001: 302).

⁸ Juhász (2001: 302) ezt így pontosítja: „mindenekelőtt a keleti székely területen (Csíkban, Gyimesben, Háromszék déli és keleti felében, de nem jellemző a jelenség például Gyergyóban, Marosszéken és Udvarhelyszék nyugati részében)”.

⁹ Steuer megfigyelései: „Nekem különösen egytagú rövid szavakban s a nyílt szóvégeken tűnt föl, de tapasztalásom szerint minden *a* ilyen ejtésű. Különben is nagy hajlandósága van a székely *a*-nak *o*-ra változni, főleg *r*, néha *v* előtt, s egyebütt is; pl. *porázs, poroncsol, sorka, horokáj, sorró, jova, szova, kobát, topló, kolopál, rogyog, boszont, borzos, magoss* stb.” (Steuer 1888: 4, l. még Steuer 1893d). Ugyanerről (Juhász 2001: 302) a következőt jegyzi meg: „ahol a nyíltabb *e*-k megtalálhatók, az *á* és az a fonémának gyakori a zártabb [...] ejtése”.

a köznyelvinél (vö. Kálmán 1966: 89, l. még Steuer 1888: 5); bizonyos alrégiókban előfordul a diftongizálás jelensége;¹⁰ a székely nyelvjárás „kedveli” a hosszú magánhangzókat, számos morfofonológiai pozícióban jellemző a magánhangzónyúlás;¹¹ a köznyelvi *i* helyén bizonyos morfémákban *ü* szerepel: „*küs, közsded, szű, szüvem, csürke, üdő, mü, münköt*” (Balassa 1891: 99, l. még Szabó 1994: 126, Péntek 2020a); „[a]z *é-ző* nyelvjárásokban a köznyelvi *ü* helyén néhány tömorfémában *i* van: *fil, mies, siket, innep*” (Szabó 1994: 125–126); „[...] gyakran ejt az egész székelység ragok előtt s néha a szótőben is *a* helyett *o-t* és *e* helyett *ë-t, ö, ü* után *ö-t*: *bicsok, szova, sorkantyú, poroncs stb.; ruhámot, fijadot, házamot, disznyókot; kezemët, kijëtëket*, vagy: *kezemöt, kezököt, életömöt, ökrömöt, ötöt*” (Balassa 1891: 99, l. még Juhász 2001); az *á* után az *a* zártabb ejtésű (Kálmán 1966, Szabó 1994: 126).

A mássalhangzórendszerrel kapcsolatban kiemelt sajátosságok: gyakori az ún. *j-zés*¹² és a szóbelseji, valamint – bizonyos esetekben – a szóvégi mássalhangzó-nyúlás¹³ is; előfordul, bár különböző mintázatokat mutat az „*l* elhagyása”;¹⁴ jelen van az *ny – n* irányú depalatalizáció: „[a]z *ny* helyett szó végén *n-t* ejtenek: *legén*,

¹⁰ „A diftongizálás főfészke a székelységben a Háromszék északi részén levő Peselnek vidéke, hol általában palóczosan (*aó, eé*) diftongizálnak; s a Nagy-Küküllő megye keleti szögeletjében levő lutheránus Halmágy, melynek vidékén a göcseji *uó, ié* járja. Ezen kívül itt-ott a Rika táján s egyebütt is megüti fülünket egy-egy diphtongus; pl. *kaócs* Rika (*kócs*: kulcs), *raózsám* Són.” (Steuer 1888: 16); „[...] nézetem szerint az igazi diphtongusok sorát [...] ekképen lehetne összeállítani [...]: *aó, eó; aő, eő; aá, eé, eē; uó, üö, uő; ié, iē*” (Steuer 1888: 18, l. még Steuer 1893c és d).

A diftongizálás kapcsán a szerzők jellemzően a következő általánosításokat teszik: „[a] székely nyelvjárástípusban a hosszú középső nyelvéllású magánhangzó (*ó, ő, é*) realizációja háromféle megoldást mutat: monoftongusost, nyitódó diftongusost (*uo, üö, ié*) és záródó diftongusost (*ou, öü, ei*)” (Szabó 1994: 126, l. még Kálmán 1966, Juhász 2001, Kiss 2003).

¹¹ Néhány ezzel kapcsolatos megjegyzés: „az *í, ú, ü-t* nemcsak a szó ragozatlan alakjában ejtik hosszan (*ír, sír, út, fűz*), hanem gyakran ragok előtt is: *kútat, nyúlak, lúdat, útat*” (Balassa 1891: 98); „a felső nyelvéllású hosszú magánhangzók (*ú, ü, í*) gyakoriságát növeli a hangsúlyos nyúlás, pl.: *kútat, nyúlak, lúdat, útat, mútat*” stb. (Balassa 1891: 98, l. még Szabó 1994: 126); több szótagú szavak első szótagjában is jellemző a nyúlás: „*vidék, hivatal, tudom, mutat, mulat, túkór*” (Balassa 1891: 98); „[a] hol a szótag és szóvéggő *l* kiesik, ott is megnyúlik az illető magánhangzó” (Balassa 1891: 98); jellemző az *l, r, j* előtti magánhangzó-megnyúlás, pl. „*kendör, elvessük, levérjük, gubiccsál*” (Balassa 1891, Kálmán 1966: 89, Juhász 2001, Kiss 2003).

¹² „[G]yakran *l* helyett is *j* hangzik: *juk, jány, mejj, útszój, tavaj, kiájt, rikojt*” (Balassa 1891: 99); „ezek a nyjárások *j-zők*: *ijen, kiráj, ájj, nyújjon, juk* stb. [...] a csángóban a *ly* fonéma is megvan” (Szabó 1994: 126, l. még Steuer 1888: 19, Kálmán 1966, Juhász 2001).

¹³ „[G]yakoriak a hosszú mássalhangzók: *töllem, véllem, belölle, szöllő, szöllani*; továbbá: *virittani, hajittani, eligazittotta, hajittotta*” (Balassa 1891: 99). Bizonyos szóvégi mássalhangzók nyúlása jellemző: „ez mindenekelőtt az *-n* ragot és az *-s* képzőt érinti: *lábonn, bajossonn, kékk, vijassz, bűdöss, hamiss, sóss* (Csík), *télönn, fejönn* (Udvarhelyszék)” (Juhász 2001: 304).

¹⁴ „A szótag és a szó végén álló *l* elveszése nem egyforma az egész nyelvjáróterületen; ebben is különbséget látunk a keleti és a nyugati székelység között. A nyugati nyelvjárások elhagyják az *l-t* a szó belsejében és a szó végén, de nem egész egyformán; a középpont erre nézve is a keresztúri nyelvjárás, melyben mindig elmarad az *l*; ez az elveszés mind ritkábbá válik azonban a nyelvjárásokban, melyek közelebb esnek a keleti székelységhez. A keleti nyelvjárások megtartják a szó végén az *l-t*, csak a szó belsejében hagyják el néha. A marosszéki nyelvjárás ebben is a keleti székelységgel egyezik” (Balassa 1891: 99).

szégén, lőán, asszon, hitván stb.” (Balassa 1891: 99, l. még Murádin 2010c); a *t, d, n, l* nem palatalizálódik *i* és *ü* előtt (Kálmán 1966: 89); a „[k]öznnyelvitől eltérő teljes hasonulás van például az *rl, ls, rs* kapcsolatokban: *őlli* ’örli’, *solló* ’sarló’, *assó* ’alsó’, *főssó, bossó, fassang* (Csík, Udvarhelyszék)” (Juhász 2001: 304, l. még Steuer 1888: 19).

Szintén fontos hangzásbeli sajátosságokat mutattak ki a hanglejtéssel, intonációval foglalkozó nyelvészek. Az ezzel kapcsolatos jellegzeteségek kiemelése főként Csűry Bálint nevéhez köthető, újabban azonban bizonyos kutatók a laboratóriumi fonológia technikai apparátusát is igyekeznek bevonni a székely intonációs minták vizsgálataiba. Az egyik legfontosabb jelenség a jellegzetes, későn eső dallammenet: „[Csűry a székely nyelvjárásokban] a hangmenetet egyenletesen magas kezdetűnek tartja, ami annyit jelent, hogy a fráziskezdő (hangsúlyos) szótag hangmagassága nem esik le a következő szótagon, ellentétben a magyar nyelvterület legnagyobb részével, hanem több szótagon keresztül ugyanazon a hangmagasságon marad és csak a frázis vége felé válik ereszkedővé. Csűry szerint, ez az eset a párbeszédes közlés jellegzetessége, de lezser beszéd során kérdésben vagy akár általános közlésben is előfordulhat” (Huszthy–Sándor 2021: 109; Csűry 1930; l. még Kontra 2023: 70–73).¹⁵

További kiemelt intonációs jellegzetesség a mondat zárótónusának (az utolsó szótag tónusának) emelkedése: „[a] székely hanglejtés másik sajátossága Csűry szerint, hogy a mondat (illetve az intonációs egység) utolsó szótagján gyakran megemeli a hangmagasságot. Ez ugyan a szamosháti nyelvjárásban is létező jelenség, ám ott csak az állítmányra végződő mondatok esetében fordul elő. Csűry példáin azonban látható, hogy a székely nyelvjárásban olyan mondatokban is megfigyelhető ez a mintázat, amelyek nem állítmányra végződnek” (Huszthy–Sándor 2021: 110; Csűry 1930, 1935).¹⁶

Fontos fejlemény ezen a területen Huszthy és Sándor (2021) munkája, melyben egy ígéretes új kutatási irányt alapoznak meg: a székely intonációs minták laboratóriumi fonológiai vizsgálatát. A szerzők cikkükben hangsúlyozzák, hogy további kutatásokra van szükség ezen a területen, legfontosabb következtetéseiket azonban vizsgálatuk alapján is tarthatónak tekintik: a köznyelvi és egyéb nyelvjáróterületeken jellemző

¹⁵ L. még Horger (1934: 36): „A székely és csángó nyj.-oknak egyik jellemző sajátossága, hogy hangsúlyos kezdetű mondatok kezdő szótagjának hangmagassága nem esik a második szótagon (mint a kny.-ben), hanem több szótagon keresztül változatlanul ugyanazon magasságon marad s csak a megnyilatkozás vége felé esik le, de az utolsó szótagon ismét emelkedik. Pl. *E r ő z s g a z d a embër vót . M i n d ë n n a p eszëmbë j u t . S z a b ó M á r t o n lövé m ë g . Ë s m e n t m ë g köllött f a l a z n i .* Ha az utolsó szótag mgh.-ja rövid volt, akkor ez a hangmagasság emelkedésével kapcsolatban a székely nyj.-okban legtöbbször meg is nyúlik. Pl. *S z e r e t i k fëred n i .* [Hova mënyën Kati nén?] *H á a templom b â . H á k i e d m o s j ő h a z â ? Ú g y b i z ó n y . A z a z o k â . N e m t u d o m h o l l a k í k . Ë n ë s ú g y v a g y o k a z e n y i m v ë l .* Így akkor is, ha egy következményes mellékmondatból kihagyás következtében csak a *hogy* kötőszó marad meg. Pl. *Ú t y f á z o m h o g y ! Ú g y ë h e t n ë m h o g y ! Ú t y s z e r e t l e k h o g y ! Ú g y m ë g j e t t ü n k h o g y ! Ú g y e l s é d ü l t e m v a l a h o g y !*”.

¹⁶ L. még Balassa (1891: 99): „A székelyek hanghordozása is eltér némileg a királyhágón-innenitől, a mennyiben a mondat utolsó szótagján lassan emelkedik a hang, s e mellett a rövid szótag megnyúlik: *Hát kijed mos jő haza? Mí? – Mit mon kéd? Mit? Sëmmít?*”.

semleges intonációs mintával szemben, ahol a fráziskezdő (hangsúlyos) szótag hangmagassága leesik a következő szótagon, a székely intonációs minták legjellemzőbbike, tehát a jelöletlen mintázat a későn eső dallammenet, azaz a hosszasan magasan tartott tónus; az emfatikus, azaz felfokozott érzelmi állapotban produkált megnyilatkozások esetében gyakoriak a magas és alacsony tónusokat szélsőséges módon váltakoztató intonációs minták. A szerzők azt is hangsúlyozzák, hogy „[a székely nyelvjárások] a prozódia tekintetében (...) meglepően egységesek, és ismeretese az igen kirívó, magas hangon »énekeltek«, későn eső-ereszkedő hanglejtésformáikról. A székely intonáció nemcsak egységesnek, de igen stabilnak is mondható: informális megfigyelések alapján (melyek későbbi kutatásokat követelnek) Erdélyből elszakadt székelyek nyelvjárásvesztése esetén a sajátos intonáció tűnik a legmaradandóbb dialektális elemnek” (Huszthy-Sándor 2021: 108).

3.2. Morfológiai és szintaktikai jelenségek

A székely nyelvjárási alakulatoknak tulajdonított legfontosabb morfológiai és szintaktikai jelenségek számos összegző munkában megjelennek. Az alábbiakban ezeket jelenségcsoportonként sorolom fel, megadva az adott jelenségeket említő szerzőkre való hivatkozásokat.

A leggyakrabban említett morfofonológiai jelenségek közt szerepelnek a szakirodalomban a következők: a sztenderd *be* igekötő *bé* alakváltozatának általánossága (l. Murádin 2010d: 96–97); a *-ból*, *-ből* ragok mássalhangzóval kezdődő szó előtti *l* nélküli változatának előfordulása a nyugati székelységben (l. Balassa 1891); a *-hOz* rag kétalakúsága az *ö-ző* nyelvjárásokban (*-hoz* és *-höz*); a *-vel* rag *l* nélküli változata a nyugati székelységben (l. Balassa 1891); a *-vAl* rag hasonulás nélküli használata a csík-gyergyói és hétfalusi nyelvjárásban (pl. *pénzvel*) (l. Balassa 1891, Kálmán 1966, Szabó 1994); a határozói igenév hasonulás nélküli kapcsolódása az ige-tőhöz (Kálmán 1966); az *-ít* képző *-itt* alakjának előfordulása (pl. *tanitt*, *forditt*, *inditt* stb.) (Horger 1934: 142; Juhász 2001; Murádin 2010e; Péntek 2020a; az oklándi tájnyelv kapcsán l. még Máthé 2020); az E/2 igei személyragnak/-jelnek az *sz*, *z*, *s* végű tövekhez való kötőhangzó nélküli kapcsolódása a köznyelvi verziók (pl. *olvasol*, *keresel* stb.) mellett (pl. *léssz*, *téssz*, *véssz*, *vissz*, *hossz*, *néssz* ~ *néssz*, *kedvessz*, *vígadosz*, *vígyássz*, *ássz*, *keressz*, *ólvassz*) (Horger 1934: 146); az *-n* személyragos/-jeles „hosszabb alakok” használata (*mögyén*, *tészén*, *viszén* stb.) (Kálmán 1966, Szabó 1994, Juhász 2001); a múlt idő jelének a rövidebb változata (pl. *üttem* ’ütöttem’, *vettem* ’vetettem’, *étt* ’evett’) (Kálmán 1966, Szabó 1994, Péntek 2020a); a *-cskA* kicsinyítő képző előtt a rövid magánhangzós tőalak rögzülése (pl. *ruhacska*, *szobacska*, *Annacska*) (Juhász 2001); a *v* tövű névszók gyakoriságának csökkenése, „mivel több toldalékos forma már a szótári töből jön létre (egyalakúsodás): *tetús*, *tetúk*, *hós*, *hót*, *csúk* ’csövek’, *csúje* stb.” (Juhász 2001: 304); „az *ó*, *ú*-t *á*-val, *ő*, *ű*-t *é*-vel váltakoztató (*bíró*, *bírák*, *idő*/*idén* stb.) tőtípus” köznyelvinél nagyobb gyakorisága (pl. „*forró*/*forrán*, *szigorú*/*szigorán*, *savanyú*/*savanyán*, *keseű*/*keseén* stb.”) (Juhász 2001: 304). Szintén morfofonológiai relevanciájú, hogy a nyelvjárás-terület jellemző vonásának

tartja Horger (1934: 139), hogy „az *-a*, *-e* személyragnak (hiátustöltő *i*-vel egyesült) *-ja*, *-je* változata sokkal gyakrabban járul msh.-val végződő szavakhoz mint a kny.-ben. Pl. *oszlópja, népje, testye, élettje, eredettje, kezdettje, területtje, fülem hallattjára, térgye, beszélgettje, ablakja, hasadéktja, bítroktja, vidéktje, csillagja, szagja, vendégtje, balzsamtja, számja, második évtje, határtja, testtvértje, vagyonnja, rókonnya, színnye* stb. (Ugyanígy természetesen a több. 3. sz.-ú alanyra mutató *-jok, -jék, -jök ~ jik* raggal is.)”; hogy „az *-ért* rag legjellemzőbb realizációja az *-étt*” (Juhász 2001: 304, erről l. még Murádin 2010d: 102–104); illetve, hogy „a *tehen, keves, nehez* típusú rövid magánhangzós alanyeseti tövek megvannak a keleti székelységben, de *r, l, j* előtti nyúlás következhet be: *szekér, kötél* stb.” (Juhász 2001: 304).

A névszói morfológia területén a kiemelt sajátosságok a következők: a *-ni, -nitt* és *-nól, -nöl, -nul, -nül* családi helyhatározó ragok használata a köznyelvi *-éknál, -éktől, -ékhoz* (Sándornitt, Sándornül, Sándorní) ekvivalenseként (Balassa 1891, Laziczus 1936, Kálmán 1966, Szabó 1994, Juhász 2001, Kiss 2003, Murádin 2010h); a *-t* mód-állapothatározó rag használata: „*erőst* ’erősen’, *igyenést* ’egyenesen’, *mejjékest* ’mellékesen, mellesleg’...” (Szabó 1934: 85); a birtok többségének gyakori jelöletlensége (pl. „*ökrünk* és *ökrötök* jelöli az egy és a több birtokot egyaránt”) (Kálmán 1966: 89, Juhász 2001); valamint a kicsinyítő képzős alakok magasabb gyakorisága (Kiss 2001: 351–361, hivatkozva Péntek–Benő 2020: 293).

Az igei morfoszintaxis területéről szintén számos székelyspecifikus nyelvi formáról, funkcióról vagy gyakorisági mintáról számolnak be a kutatók. Ezek közül a következők jelennek meg a szintetikus és monografikus munkákban: az elbeszélő múlt idejű igealakok használata (pl. *ira, kére*) (Balassa 1891, Kálmán 1966, Juhász 2001); több összetett igeidő használata, például régmúlt alakok (pl. *ír vala, írt vala, írt volt*) (Balassa 1891, Laziczus 1936, Kálmán 1966, Szabó 1994, Juhász 2001, Kiss 2003);¹⁷ a suksükölés gyakorisága (pl. *lássá, lássátok, taníccsa, taníccsuk, toncsa, eltilcsák, sirassa, mutassa*, illetve nem *t* végű igékkel, és nem csak harmadik személyben is: *ëgye, ëgyük, ëgyétek, ëgyék; igya, igyak, vigye, tëgye*) (erre többen „a felszólító mód alakjainak kijelentő módban való használataként” utalnak, pl. Balassa 1891: 100, Szabó 1994); a feltételes mód tárgyas személyjelének *-nó(k), -nő(k)* változata (*tudnók, kérnők*) (Juhász 2001, Kiss 2003, Murádin 2010g, Péntek 2020a); a *-csol, -csél, -csöl* gyakorító képző előfordulása, főként a keleti székelységben (pl. *dugacsol, lopacsol, szopacsol, öblincsél, szökdéncsél*,

¹⁷ Ezzel kapcsolatban Horger (1934) a következő megfigyeléseket közli: „[a] Királyhágótól keletre észlelhető *vár vala, kér vala* alak a multban való folyamatosságot, tartósságot fejezi ki. Pl. *Sohasëm hiszëm vala, hogy kiszabadújjak innét*. De legtöbbször (talán csak a moldvai csángó nyj. kivételével) nem általánosságban, hanem inkább csak a kevéssel azelőtti időre értve. Pl. *Éppem most mënyën vala itt él, në! Az imént jár vala itt. Ugyan mit mond vala?* Ezenkívül, de úgylátszik csak a székely nyj.-okban, a feltételes mód mult ideje helyett is áll. Pl. *Ity kël vala* (‘kellett volna’) *tënni. Mëgmondhatod vala te és neki. Ládd-ë, akad vala* (‘akadt volna’) *szekér Szentiványig. Hiszën adok vala én és. Ha mëg nem fogom vala, nem tom mi lesz vele. Ha én ide nem jövök vala, mëg most és alunnátok*” (Horger 1934: 157, l. még Szabó 1994 és Juhász 2001).

körméncsél 'körmöl, karmol', *rebdéncsél* 'röpdös', *ugráncsol*) (Horger 1934: 142); a -gál, -gél gyakorító képző gyakorisága a teljes nyelvjárásterületen (pl. *huzogál, erégél, kezdégél, mēnégél, nēzégél, repēzsgél*) (Horger 1934: 142); egyéb gyakorító képzők gazdag rendszere (pl. *pipákol* 'pipázgat', *nyiszitél* 'nyiszal') (Juhász 2001, Kiss 2003: 278, Péntek 2020a); az -ódik, -ődik képzős visszaható igealakok használata passziválási funkcióval (pl. „Az adósság fizetőggyék ki. Átoliródott az én nevemre. A disznóra lēgyēn gondod, merhanem mēgrakódol. Az imáccsággal nem sujkolódik a ruha”) (Horger 1934: 143; Juhász 2001, Kiss 2003: 278).

További idetartozó megfigyelések: „az ikes igék külön ragozását is ez a nyelvjárásterület őrizte meg legjobban, a mennyiben az ikes igék 1. személyének ragja -m: *iszom, észēm, fázom, alszom*, a 2. személy ragja -l: *iszol, észēl, fázol, alszol*, a nem ikeseké -sz: *néssz (nézesz), hossz*, bár így is: *lészēl, hiszēl*. Egyes igéknél már nem egészen következetes: *lépek, lépsz* (vagy *lépel*), *lépik*; ikesen ejtik a 3. személyben ezeket is: *termik, köpik, pisilik*; ik nélkül: *foj, hazud, ess* (esik)”) (Balassa 1891: 101); „[s]zenvedő ige helyett a székely nyj.-okban nemcsak -ódik, -ődik képzős visszaható igét használnak, hanem elkerülik a használatát úgy is, hogy a *jön* igével és a tulajdonképpeni cselekvést kifejező igének határozó igenevével helyettesítik. Pl. *A fa ki jó vágva. Ide zab jó vetve. Az út bé jó porondozva. Ez rēa jó szegve, aztán oda jó vārva, s le jó vasálva*. Valószínű, hogy ez oláh hatás eredménye, mert az oláhban is ugyanolyan szerkezet szolgál a szenvedő ige helyettesítésére” (Horger 1934: 164, l. még Laziczius 1936); a *kívül* határozószó *kűjjel* alakváltozata „egy tömbben, nyugat fele éles nyelvföldrajzi határral, egységesen a székely nyelvjárásterületen fordul elő” (Murádin 2010f: 334).

Horger Antal kiemel továbbá néhány jellegzetes szintaktikai/ szemantikai jelenséget¹⁸ is, melyekre egyéb munkákban nem találtam utalást: „[a] Székelyföldön élénk elbeszélésben, mintegy az események gyors lefolyásának érzékeltetésére, határozók, különösen igekötők után elmarad az állítmány. Pl. *No én se valék rest: le [ugrottam] a szekérről s neki [mentem]! Ahâjt mēkszőké magát a tehen, bé a sáncha, onnét ki, kērēstül a kērtēn, s neki a ódâlnak! Mikor hazajövök, a lovakat bé a hámba, s mēnyék! ...*” (Horger 1934: 163); a *van* ige gyakori elliptálása, melyet Horger megőrzött régiségként valószínűsít (pl. „*Hát a disznó hól? Hol anyád? A kūsasszony idehaza-ē? Apád az érdőre-ē? Mēgnēsztem, hogy átolírva-ē a föld az én nevemre. Ne bānnyék velle [a pisztollyal], met mēktőtve. Fogaras messze*”) (Horger 1934: 163–164); „[a] székely nyj.-okban mesélés közben, de néha egyébkor is, a kny.-i szokástól eltérően jelentő mód helyett feltételes módban áll az időhatározó mellékmondat állítmánya. Pl. *Ėmōnt a nagyobbik fiú, s amikó mōnne, mōnne hetethét órszágon, talál ēggy öreg embōrt. Amind ott áldogalna, hát mēglassa ōt ēggy öreg, ōsz embēr. Amint sütné, hâjja, hogy a fán valaki dideregve asz kiáltozza: Jâj, mint fázom! Mint mēnt, mēndegēlt vōna, látott ēgy naty házat. Hât amikor odaért vōna, akkora kutya van a kapu elōtt, mind egy nagy bocs.*”

¹⁸ A régi írásos emlékekben, illetve a székely nyelvjárásban, de főként a „csángóban” adatható, „köznyelvitől eltérő szórendi sajátosságokról” lásd Steuermann (1910) monografikus munkáját.

(Horger 1934: 165); a felszólító mód jelen idejének használata múlt idejű feltételes mellékmondatban, melyet Horger szerkezetvegyülésként címkéz (pl. „*Ha magik ne lëgyenek, ëlvesszünk vala. Ha mëg ne lássam, elesik vala. Ha alább üsse, bëhasad a feje. Ha ël ne kapja a gyërmëket, a lovak letapossák*) (Horger 1934: 165); „[a] székely nyj.-oknak egyik jellemző sajátága, hogy az olyan következményes mondatok, melyek gyakori használatuk következtében már csak formulaszerűekké váltak, ma legtöbbször már egészen el szoktak maradni. Pl. *Úty fázom hogy! Úgy ëhetném hogy! Úty szeretlek hogy! Úgy mëgjettünk hogy! Úgy ëlszédültem vala hogy!*” (Horger 1934: 172); és végül „[e]gész Erdélyben és folytatólag az Alföld keletibb vidékein általános a *këll, lëhet, szabad* s néhány hasonló ige mellett személyragos főnévi igenév helyett alanyi mellékmondat használata, néha *hogy* kötőszóval, de legtöbbször enélkül. Pl. *El kël mënnyek.* (...) Mivel ez a szerkezet csak oláhokkal szomszédos vidékeken észlelhető és az oláh nyelvben is ez szokásos (vö. oláh: *mie îm trebue se mergü, fie îtu trebue se mergi* stb.), ezért valószínű, hogy e nyj.-i jelenségben oláh hatást kell látnunk” (Horger 1934: 172–173).

3.3. Lexikális repertoár¹⁹

A legnagyobb tételben gyűjtött székely nyelvi jellegzetességek, ahogy általában a többi nyelvjárás esetében is, kétségtelenül a lexikális sajátosságok, melyeket a kutatók főként tájszógyűjteményekben, tájszótárakban tesznek közzé. Ebben az alfejezetben azokat a legismertebb kiadványokat tekintem át, melyek a székely nyelvjárási szókincs jellegzetességeit (is) közölték.

Amint Márton (1972: 245) kiemeli, a székely nyelvjárás iránti nagy érdeklődésnek köszönhetően az első, tájszókat is tartalmazó gyűjtemények, illetve tájszógyűjtemények majdnem kizárólag székely tájszókat tartalmaztak. Ezek között az első munka Pápai Páriz Ferenc *Dictionarium* (1708) című latin–magyar és magyar–latin szótára, amely anyaga székely szavainak minősítéseként nem használta a *székely* jelzőt, ezek *antiquis* jelölése a szerzőnek arra a meggyőződésére utalt, hogy a székelyek a hunok utódai lévén a székely nyelv a magyar nyelv ősi állapotát tükrözte. Az első valódi tájszógyűjtemény 18, Benkő József által gyűjtött székely tájszót tartalmazott, és Torkos József tette közzé 1747-ben a *Calendarium Jaurinense* azévi számában, majd az első szótár Baróti Szabó Dávid *Kisded szótára* (1784) volt (l. Márton 1972: 245–246).²⁰ Ezután a következő, már konszolidált intézményes

¹⁹ E fejezetben nem térek ki a székely nyelvjárás területtel kapcsolatos névtani kutatásokra (tehát elsősorban a személynévvel, helynévvel és állatnévvel, illetve ezeknek történeti alakulásával foglalkozó vizsgálatokra), mivel tudomásom szerint nincsen a teljes székely nyelvjárás területre vonatkozó szintézis ezen a területen, fontos azonban megemlíteni, hogy az idők során számos névtani kutatás zajlott e terület különböző alvidékein, településein. A székely nyelvi jelenségek iránt érdeklődők számára hasznos volna elkészíteni a székely névtani szakirodalom annotált bibliográfiáját.

²⁰ Baróti *Kisded szótáráról*, illetve *Ortographia és grammatikabéli észrevételek a magyar prosodiával együtt* c. nyelvművelő-nyelvújító, helyesírási és nyelvtani megjegyzéseket tartalmazó munkájáról, valamint Benkő Józsefnek a székelyek nyelvvel kapcsolatos megjegyzéseket is tartalmazó *Transsilvania* c. munkájáról l. Fazakas (2012).

keretek közt gyűjtött anyagot a Magyar Tudós Társaság adta ki Döbrentei Gábor irányításával *Magyar tájszótár* címmel (1838). Döbrentei *Előbeszédéből* kiderül, hogy a szótár anyagát „a’ titoknak által hivatalosan felszólított tagok’ beküldéseiből”, az addig nyomtatásban megjelent tájszógyűjteményekből és önként beküldött gyűjtésekből állították össze (l. Tsz., III–VIII).

Amint a 2.1. fejezetben említettem már, Kriza János *Vadrózsák* (1863) című népköltészeti gyűjteménye a hozzá mellékelte rövid erdélyi *Tájszótár* (és a székely nyelvjárásról szóló jegyzetek) miatt is jelentős. Kriza előszavában így ír tájszógyűjtése folyamatáról és a székely nyelvjárás értékeiről: „A *Tájszótár* végül magában foglal több eddig sehol nem ismertetett szót is, kellő használatául az irodalomnak, melynek mint nagy gazdaságnak kamráiban nem árt, ha sok mindenféle zakota is van egybehalmozva, mit maga helyén az ügyes gazda mindig tud haszonra fordítani. Minden esetre nagy gonddal voltam arra, hogy »fül nem hallotta« szót ne közöljek, s amit közlök, lehetőleg szabatos értelmezéssel és saját vidéke hangejtése szerint adjam. Ez okból vevék föl több már ismertetett, de még eléggé nem ismert tájszót is. [...] Ily sokat ölelni akarás mellett, meglehet, keveset fogtam szorítani. A nyelvjárás s hangejtési legkisebb árnyalatokat is kiszínelni akarva, tán főbb sajátságok, a kifejezés, a beszéd igaz székelyessége ellen fogtam véteni. Tán nem mindenütt van megőrizve az a tiszta édes gyermeteg hang, az a természetes üde arcszín, ez örökké vonzó bűbája a népelve, igaz szülöttjeinek. Részemről nem volt híja a tárgyam iránti szenvedélyes szeretetnek, s nyelvérzésem élesbítése céljából az illető nyelvjárások finomságaiba avatottabb ügybarátaimmal untig folytatott közlekedésnek” (Kriza [1863] 2001). A tájszótárban a tételek túlnyomó része Háromszék, illetve Udvarhelyszék, Csík, Kereszturfiszek, Homoród vidéke, Hétfalu, Erdővidéke, Marosszék és Aranyosszék jelölést kap (vö. Kriza [1863] 1996, 2001).

A következő, székely szavakat is tartalmazó tájszótár Szinnyei József *Magyar tájszótára* (MTsz., 1893–1901). A 80.000 feletti adatot tartalmazó szótár anyagát Szinnyei négy forrástípus felhasználásával gyűjtötte össze: feldolgozta a rendelkezésére álló népnyelvi közleményekben (a *Magyar Nyelvészet*, a *Nyelvtudományi Közlemények*, a *Magyar Nyelvőr* anyagában, Erdélyi János, Kriza János, Arany László, Gyulai Pál, Kálmány Lajos népköltészeti gyűjteményeiben, Herman Ottó *Magyar Halászat Könyve* című munkájában és a régi *Magyar Tájszótár* anyagában) megjelenő tájszavakat; bizonyos nagyobb kéziratos gyűjtemények anyagát (a Tsz. tervezett második kötetébe szánt gyűjteményekét, Kriza János hagyatékát, Györffy István székely szógyűjteményét, Csaplár Benedek és Király Pál gyűjteményeit); a saját ismerősei és egyetemi hallgatói által benyújtott gyűjteményeket és saját gyűjtéseit (l. MTsz. I.), így ebben a szótárban tekintélyes mennyiségű székely tájszóanyag szerepel a nyelvjáróterület számos régiójából.

A Szabó T. Attila gyűjtése alapján és szerkesztésében elindult, majd Vámszer Márta, Kósa Ferenc és Fazakas Emese főszerkesztésével, valamint számos más munkatárs hozzájárulása révén folytatott *Erdélyi magyar szótörténeti tár* (SzT., 1975–2014) nem tájszótár ugyan, anyagában mégis bőségesen szerepelnek székely adatok, ráadásul

nemcsak lexikális jellegzetességekről, tájszavakról, névtani adatokról beszélhetünk, hanem a székely morfoszintaktikai, szemantikai, diskurzusszintű jellegzetességek iránt érdeklődők is változatos nyelvi anyagot találnak benne.²¹ Az SzT. anyagáról érdemes hosszan idézni Fazakas (2007) összefoglalását, mely kellőképpen érzékelteti a munkában szereplő adatok sokrétűségét és mennyiségét:

„A Tár anyaga eredeti levéltári darabokat és történeti kiadványokat mutat fel. Hivatali és magánéleti iratfajtákból válogatott anyagában a legváltozatosabb korabeli műfajok mind megtalálhatók: birtok és szolgálat-összeírások [...], végrendeletek, osztálylevelek, kelengye- és tárgylajstromok, vallatások jegyzőkönyvi anyagai, csere- és adásvételi iratok, nyugták, költségjegyzékek, közlevelek, törvényszövegek [...], fejedelmi rendeletek, egyházi látogatási, törvénykezési, városi tanácsi, széki jegyzőkönyvek, anyakönyvek, jobbágykezes-levelek, a különböző céhek számadáskönyvei, levelezése, udvartartási iratok. Nem maradnak el a családi levéltárak anyagai, krónikák, naplók, elmélkedések, misszilizsek sem. Így az adatok nemcsak a hivatali nyelvet, hanem Erdély különböző nyelvjárásait beszélő emberek – városi vagy falusi tisztségviselők, bírák, jegyzők, papok, mesteremberek, gazdatisztek, kocsmárosok stb., perbe fogott vagy tanúkként kihallgatott különböző rangú és rendű emberek – nyelvét villantják fel. [...] [A]z egyes céhek – asztalos, aranyműves, fazekas, fésűs, kádár, lakatos, mészáros, ötvös, posztócsináló, szabó céhek – jegyzőkönyvei, artikulussai, levelesanyaga, számadáskönyvei mellett nagy számban kerültek be az adatok közé az egyes családok [...] levelei, oklevelei, az egyes székek (Aranyosszék, Udvarhelyszék, Háromszék stb.) levéltárában fellelt iratok, a fejedelmek levelezése, az urbáriumok, udvartartási iratok, az egyházközségek jegyzőkönyvei, anyakönyvi bejegyzései, vizitációs jegyzőkönyvek, tanácsi, valamint törvénykezési jegyzőkönyvek [...].

A SzT-be bedolgozott és bedolgozandó anyag azonban nemcsak kéziratos emlékeket használ, hanem korabeli nyomtatványokat (pl. törvényeket, rendeleteket), illetve később, nyomtatásban megjelent emlékiratokat, önéletrészeket, levelezéseket stb. [...] A nyomtatványok sorában találjuk meg az egyes kollégiumok évente kiadott értesítőit, a Székely Oklevéltár 1872–1898 között megjelent kötetait, Bogáts Dénes *Háromszéki Oklevél-szójegyzékét* (Kolozsvár, 1943), a Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványait, illetve szótártani jellegű munkákat is.” (Fazakas 2007: 24–26).

A Márton Gyula, Péntek János és Vöő István szerkesztésében kiadott *A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai* (1977) című szótár szintén releváns a székely nyelvjárásra, nyelvjárássterületre nézve, hiszen anyaga székelyre jellemzőnek tartott kölcsönszavakat is tartalmaz, melyek kétségkívül fontos lexikális jellegzetességei a nyelvjárásnak, főként a magyarországi területi változatokkal összehasonlítva. A 4243 címszavas szótár forrásai közt szerepeltek: korábban megjelentetett szótárak

²¹ Ugyanakkor – amint Péntek János felhívja rá a figyelmet – az SzT.-ben található, székelyföldi eredetűként besorolt adatokat érdemes óvatosan kezelni, mivel a Székelyföldön keletkezett peres és egyéb hasonló iratok korabeli írnokai nem feltétlenül voltak maguk is székely anyanyelvjárásúak, következésképp számos esetben megkérdőjelezhető a székelyföldi adatok „székelysége” (Péntek János személyes közlése, 2024).

és szójegyzékek anyagai, a nyelvtudományi, néprajzi és folklór tematikájú, valamint kisebb részben egyéb tárgykörökhöz sorolható tanulmányok és monográfiák anyagai; kéziratos források (a RMNyA. és egyéb, a kolozsvári egyetem magyar nyelvészeti tanszékén készült regionális atlaszok akkori kéziratai); a nyelvészeti tanszékre 1940-től kezdődően benyújtott, hagyományos népi foglalkozások, kismesterségek szókincsével foglalkozó, valamint névtani szakdolgozatok és doktori értekezések anyaga; több romániai magyar író teljes életművének, valamint Horváth Imre költeményeinek, Jókai Mór erdélyi tárgyú regényeinek és bizonyos román írók magyarra fordított munkáinak anyaga (l. Márton–Péntek–Vöő 1977: 6). A szerkesztői előszóban a szerzők kimutatásokat összegeznek arra vonatkozóan, hogy milyen a közölt román kölcsönszavak megoszlása a magyar „irodalmi nyelvben”, köznyelvben (főként a romániai magyar regionális köznyelvben), a hivatali nyelv regiszterében, valamint a tájnyelvi változatokban. Ez utóbbi kategória, tehát a tájszónak minősíthető román kölcsönszavak aránya a legmagasabb, összesen 3586 szó. „A székely nyelvjárás négy alegységéből az alábbi adatokat kaptuk: háromszéki tájszólás 46 szó (1,53%), csíki tájszólás 48 szó (1,60%), gyergyói alegység 42 szó (1,40%), udvarhelyszéki tájszólás 38 szó (1,26%). Az egész székely nyelvjárásra vonatkozó középátlagos: 43 szó, 1,43%. (...) Legnagyobb a román kölcsönszavak jelentkezési aránya a moldvai csángó nyelvjárásban: székelyes csángó 400 szó (13,33%), déli és északi csángó 500 szó (16,66%)” (Márton–Péntek–Vöő 1977: 8).

A B. Lőrinczy Éva főszerkesztésében megjelent *Új magyar tájszótár* (ÚMTsz., 1979–2010) minden magyar nyelvjáróterületről, köztük a székelyből is közöl tájszavakat. A mintegy 120.000 szócikket tartalmazó szótár saját, tehát a munkaközösség által terepen végzett friss szókincs gyűjtésre nem hagyatkozik ugyan, forrásanyaga mégis rendkívül heterogénnek mondható, „[...] az 1890 és 1960 közé eső időszak nyomtatott és kéziratos, nyelvjárasi és néprajzi természetű forrásaiban szétszórtan heverő, s így a tudomány számára szinte hozzáférhetetlen tájszóanyagot adja közre” (ÚMTsz. I., 9).

Különösen fontos témánk szempontjából az első specifikusan székely szótár, a Gálffy Mózes és Márton Gyula szerkesztésében megjelent *Székely nyelvföldrajzi szótár* (SzNySz., 1987). Ez a munka olyan szempontból is egyedi, hogy amint címe is jelzi, az anyagául szolgáló adatokat nyelvföldrajzi módszerrel gyűjtötték, mely lehetővé tette nemcsak az egyes jelenségek felmérését, hanem területi megoszlásuk feltárását is. A szerzők így írnak a gyűjtés módszeréről: „[e]gy szóföldrajzi szótár anyagának összegyűjtése nagymértékben hasonlít a nyelvatlasz anyaggyűjtéséhez. Alapvető követelménye mindkettőnek az azonos fogalomra vonatkozó adatok egybevetetősége, ezek földrajzi elterjedtségének felmérése, az izoglosszák nyomon követése, valamint a jellegzetes tájnyelvi jelenséggócok kitapogatása. Emellett természetesen szem előtt tartja az egyes tájegységekre jellemző tájszóanyag mennyiségének nagyobb számú feljegyzését, hiszen elsődleges feladata a szavak szótárszerű feldolgozása” (SzNySz., 13). A szerzők terepmunkájuk során a székely nyelvjárás teljes területén gyűjtöttek, ponttáblázatuk abszolút sűrűségű, azaz minden településről

sikerült adatokat gyűjteniük (122 háromszéki, 55 csíki-gyergyói és 128 udvarhelyszéki kutatóponton). A gyűjtés során a kutatók azt is igyekeztek felmérni, hogy az egyes településeken „régábbi, archaikusabb nyelvjárási sajátosságokat őrző, vagy pedig a társadalmi-gazdasági-művelődési fejlődés következtében az irodalmi és köznyelvi formákhoz közelebb álló állapotot képviselő tájnyelvet” beszél-e, magyarul a nyelvjárásiasság skaláris elképzelése szerint is felmérték a nyelvi változatosságot (SzNySz., 15–16). Ezen túlmenően további újszerű szempont volt a kutatópontok kijelölésekor annak figyelembevétele, hogy „került-e ki a vizsgált nyelvjárást beszélők közül író, költő vagy valamilyen közművelődési személyiség, akinek a munkássága hatással lehetett az irodalmi nyelv alakulására, a köznyelv fejlődésére. Vagy aki hathatott szülőhelye, esetleg szűkebb pátriája tájnyelvének, nyelvjárási alakulására” (SzNySz., 16).

Az adatközlők összeválogatásakor nagyobb részt ún. NORM-adatközlőket vontak be a gyűjtésbe, de nem zárták ki a nőket sem az összesen 1114 adatközlőjük közül (egyharmaduk középkorú, kétharmaduk pedig 50 év fölötti, a férfiak aránya 10%-kal nagyobb volt a nőkéhez képest): „[h]elybeli születésűekkel dolgoztunk, akiknek a családja bennszülöttnek számít a faluban. Vigyáztunk arra, hogy ne élt legyen huzamosabb ideig más helységben, és a családban lehetőleg ne legyenek más faluból odakerült személyek. Hat elemi osztálynál magasabb iskolai végzettségűvel nemigen dolgoztunk. Kivételt mindössze egy négy polgárit végzett földműves képez, aki rendkívül ízesen, eredeti módon beszélt a faluja nyelvjárást. Legtöbbnyire 50 éven fölüliek voltak adatközlőink, mert ők őrzik leginkább a hagyományos nyelvjárási sajátosságokat” (SzNySz., 17).

Kronológiailag és tartalmilag bizonyos szempontból ide tartozónak tekinthető Péntek János *A moldvai magyar tájnyelv szótára* (MMTnySz., 2016–2018) c. munkája, mely számottevő nagyságú székely eredetű lexikális állományt is magában foglal, mivel azonban egy a székelytől valamelyest különbözöként, autonóm nyelvjáráshoz tartozóként regisztrált lexikális repertoárról van szó, munkám pedig a székelyként regisztrált nyelvi repertoár vizsgálatáról és reprezentációiról szól, csak röviden említem e helyen. A kolozsvári egyetem Magyar és Általános Nyelvészeti Intézetének archív anyagai alapján készült szótárban – a földrajzi és tipológiai eloszlástól függetlenül előforduló (*ált.*) és a beszélőközösség mezőiségi, archaikus nyelvű csoportjában adatolható tájszavak (*mez*) mellett – a moldvai magyarok „székelyes típusú és eredetű csoportja” sz. jelölést kap, mely a nekik tulajdonított székely tájszóállományra is utal.²²

Legújabb tájszótárunk a Kiss Gábor főszerkesztésében megjelent *Nagy magyar tájszótár* (NMTSz, 2019), melynek anyaga már kizárólag korábban kiadott lexikográfiai munkákból származik. A több mint 55.000 címszavas szótár háromféle forrása: 1. 20 korábban megjelent regionális tájszótár, valamint az MTsz. és az ÚMTsz.

²² A szerkesztő becslése szerint a szócikkek és a szócikkekbe hangalak- és jelentésváltozatokként, kifejezésekként, szerkezetekként stb. beépített sok tízezer adat tetemes hányada, legalább kétharmada székely eredetű.

anyaga, melyet a szerkesztők vállaltan szubjektív szempontok alapján rostáltak meg („A válogatás során az egyik szempont az volt, hogy a kiválasztott címszó kapcsolódjon valamilyen formában az utóbbi évtizedekben eltűnt paraszti világhoz, életvitelhez vagy annak jellegzetes tárgyát, használati eszközét, illetve valamely tipikus tevékenységét nevezze meg. Megjegyezzük, hogy gyűjtésünk a köznevekre terjedt ki, a korábbi tájszógyűjteményekben szép számmal található tulajdonneveket – például földrajzi neveket – nem vettük fel gyűjteményünkbe” – NMTSz, 10); 2. *A magyar nyelvjárások atlaszának* (Deme László – Imre Samu) anyaga, mely áttételesen, a Bató Margit és Kiss Gábor szerkesztésében megjelent *Tájszavak – A magyar nyelvjárások atlaszának szavai, szóalakjai* (2012) című szótár anyagán keresztül került be az NMTSz-be; 3. *A magyar nyelv értelmező szótárának* hét kötete és a *Magyar értelmező kéziszótár* népies és tájnyelvi minősítéssel ellátott szóanyaga (vö. NMTSz, 10).

A tájszótárak sorának lezárásaként, annak ellenére, hogy nem minősíthetők az előzőekhez hasonló, szakszerű tájszótáraknak vagy nyelvföldrajzi szótáraknak, meg kell említeni Sántha Attila székely szótárait is, a *Székely szótárt* (2004/2009) és a *Bühnagy székely szótárt* (2018), annál is inkább, mivel az összes itt tárgyalt lexikográfiai munka közül napjainkban kétségtelenül ezeknek van a legnagyobb publicitása a laikusok körében.

A *Székely szótár* anyagát a Sántha által a *Transzindex* erdélyi interenetes portálon összegyűjtött, egyéni szólisták szolgáltatták: „A gyűjtés egyszerűen úgy folyt, hogy az olvasók beküldték azokat a szavakat, amelyekről nyelvérzékük alapján úgy gondolták, hogy azok kizárólag a székely nyelvjárásra jellemzőek. A minden előzetes számítást felülmúló olvasói érdeklődésnek az lett az eredménye, hogy kb. négyezer »székelygyanús« szó érkezett e-mail-en vagy levélben az elmúlt négy esztendőben [2000 és 2004 között]. Még ha ezek közül számos szóról elég gyorsan ki is derült, hogy nemcsak a székelyek használják [...], kb. kétezeröttszáz szó kiállta az első próbát. E szavakat a rendelkezésre álló szakirodalomban ellenőriztem, és így kialakult egy kép, amelyből valamennyire megállapítható, hogy mely szavakat használják kizárólag a székelyek. A szortírozó munkában nagy-nagy segítségemre volt az Új Magyar Tájszótárban, a Székely Nyelvföldrajzi Szótárban, a Romániai Magyar Nyelvjárások Atlaszában, az Erdélyi Szótörténeti Tárban fellelhető bőséges anyag” (Sántha 2009: 6). Amint ebből az idézetből is kiderül, a szerző itt azokat tekinti székely szavaknak, amelyeket „kizárólag a székelyek használnak”; a *Bühnagy székely szótárban* ez a szempont már kevésbé szigorúan érvényesül: „Azokat a szavakat kerestem, amelyek a magyar nyelv használóin belül kizárólag vagy elsősorban a székely népcsoportra jellemzőek. Ideális esetben székely szó az, amit csak székely ember használ. Szerepeltettem azokat a szavakat is, amelyekről a munka során derült ki, hogy nagyobb területen használatosak, nem csupán a székelység körében, valamint azokat is, amelyek a székelységen belül csak bizonyos, jól körülhatárolt területen élnek” (Sántha 2018: 9).

Sántha maguknak a szótárban szereplő tájszavaknak is rendhagyó osztályozását és szótári jelölését adja: 1. tulajdonképpeni tájszavak („a székelységen belül csak

egy kisebb rész használja”), 2. „olyan székely szó, amelyet az összes székely használ, illetve egyes [...] székelyek ismerik nagyjából az összes tájegységen belül. Ugyancsak ide sorolom azokat a szavakat, amelyek egy-két más, nem székely nyelvjárásban is előfordulnak, de amelyekről feltételezhető, hogy használatuk székely kisugárzásnak köszönhető (ám az is lehetséges, hogy a székelyek vették át egy földrajzilag távolabb eső nyelvjárás szavait)”, 3. erdélyi tájszó: „a székelyeken kívül az erdélyi, nem székely magyarok is használják” (Sántha 2018: 9). Mindezekből látszik, hogy a szerző önállóan létező entitásként kezeli a székely nyelvjárást, a tájszavak használatára vonatkozóan pedig messzemenő, területi kötöttségre és használati körre vonatkozó következtetéseket von le. Amint Péntek (2019) rámutat, kérdéses ezeknek a szójegyzékeknek a műfaji besorolása is; a *Bühnagyszékely szótárt* írói tájszótárként címkézi, utal annak népi nyelvészeti aspektusaira és arra a sajátosságára, hogy – számos kortárs nyelvjárásdefinícióval, illetve -konceptióval ellentétben – a nyelvjárást élő és értékes, funkcionálisan sokrétű, vonzó nyelvi erőforrásként keretezi, nem pedig reliktumként, szakmai véleményezésében továbbá kiter számos más módszertani-lexikográfiai, illetve elméleti-lexikológiai szempontra (ezekről bővebben l. Péntek 2019).

Az e fejezetben felvázolt körkép nem volna reprezentatív Murádin László vonatkozó nyelvföldrajzi kutatásainak említése nélkül. A szerző *Erdélyi magyar nyelvföldrajz* (2010) című tanulmánykötete több évtizeden keresztül publikált, javarészt a RMNyA anyagára alapozó, különböző (hangtani, alaktani, lexikális szemantikai, kontaktológiai) jelenségeket tárgyaló nyelvföldrajzi munkákat sorakoztat fel, melyek közt számos tanulmány foglalkozik egyebek mellett a székelyben adatolható lexikális repertoár egy-egy szeletével is, fogalmi körönként rendszerezve. E munkák jellemzően nem csupán szójegyzékek formájában leltározzák és látják el kontaktológiai, nyelv- és kultúrtörténeti magyarázatokkal a RMNyA-ból kirajzolódó földrajzi megoszlást, hanem leíró és kognitív szemantikai relevanciájú megfigyeléseket is prezentálnak az érdeklődők számára. A székely lexikális/szemantikai repertoár vonatkozásában a következő írások relevánsak: *A jelentésmező tagolása és a nyelvjárási izoglosszák*, *Az ellik és rokon értelmű társainak jelentésköre*, *A 'tulajdont őrző személy' jelentésmező jelölése és tagolása a romániai magyar nyelvjárásokban*, *A kerítés és fajtáinak megnevezései az erdélyi magyar nyelvjárásokban*, *A 'burgonya' és a 'csicsóka' erdélyi elnevezéseinek szóföldrajzi és jelentésbeli összefüggéseihez*, *Háziállatok tartására szolgáló épületek neveinek belső és területi összefüggéseihez*, *Néhány apróvad neveinek erdélyi nyelvföldrajza*, *A rovarnevek nyelvjárási szókincséből*, *Néhány gazdasági növénynév belső és területi összefüggéseihez*, *Virág- és növénynevek*, *Muskátli, pelargónia*, *Nyelvföldrajzi adatok a kukorica szókincséhez*, *Nyelvföldrajzi adatok a magyar parasztság rétgazdálkodásának szókincséhez*, *Nyelvföldrajzi adatok az ekés földművelés szókincséhez*, *A szekér és részeinek nyelvjárási szókincséből*, *Adatok a népi gyermekjátékok szókincséhez*, *Állathívogató és -űző szavak erdélyi nyelvföldrajza*, *Állathangutánzó igék nyelvjárási alakjai* (Murádin 2010a: 136–306).

Péntek János bizonyos munkáiban szintén szemantikai relevanciájú megállapításokat tesz a székelyre vonatkozóan, amikor bizonyos jelentésmezők

területi specifikumokat mutató, különböző tagolásait állapítja meg. Megfigyeléseit a következőképpen általánosítja: „A jelentés eltérése néha abból ered, hogy más a jelentésmező tagolása a nyelvjárásban, mint a köznyelvben. (Ez a fajta »nyelvi szeszély« tehát nemcsak a nyelveket, hanem a nyelv belső változatait is megkülönböztetheti egymástól.) A *kert* a székely nyelvjárásban ’kert’ és ’kerítés’ jelentésű egyszerre. Az *ajak* szó ’áll’ jelentésű, és minden bizonnyal ez a jelentéseltolódás tette szükségessé a *szájaprémje* összetételt ’ajak’ jelentésben. A testrésznevek sajátos fogalmi és szemantikai tagolódása őrizte meg a Bethlen Miklós önéletírásából ismerős ’csukló’ jelentésű *kezebokája* szót vagy ezt: *kezenyele* ’kezeszára’ jelentésben” (Péntek 2020a: 58). A *kert*, *gyepű*, *határ* típusú, területi tagolással kapcsolatos kifejezések szabályos poliszémiájáról, jelentésmezejéről, annak tagolásáról és történeti, kulturspecifikus alakulásáról l. még Péntek (1997).

3.4. Diskurzusszintű, pragmatikai jelenségek

A székelyspecifikusnak tekintett konverzációs mintázatokkal kapcsolatba hozható közismert sztereotípiák a székelyek „csavaros észjárására”, a székelyek szűkszavúságára és a székely humor különlegességére vonatkoznak. Molnár (2020: 53–54) például a székely dialektus szövegszintjét minősítve a specifikus társalgási és udvariassági szabályokat,²³ a „ravasz, agyafűrt” észjárás szövegszervezési szimptomáit, a különleges észjárást feltételező képzettársításokat, a „feleselő” és a szófukar beszédmodot, a „késleltetett válaszadást” és a humort említi kiemelten fontos jellegzetességekként. Hasonló jelenségeket emel ki Bertha (2005: 87) is: „A tréfás hang, a szavak, szójelentések, utalások, sejtetések, rejtélyeskedések örökös játéka és villódzása, a váratlan képzettársítások és az ötletes, meglepő szófordulatok mókázó kedélye: különös sajátossága az annyiszor és annyiféleképpen megcsodált és megragadni, megfejtani, értelmezni vágyott székely pszichének, amely a népi kifejezőskultúrától az irodalmi magasművészetig, az archaikus-mitikus folklórtól a kollektív identitásalkotó nyelvi, történeti, erkölcsi, vallási tudatig oly hatalmas szellemi és spirituális szférákat hatott és hat ma is át, ösztönözve régi utazóktól modern néplélekkutatókig, tudós és művész elméktől a legkülönbözőbb kíváncsi értelmiségiekig oly sokakat az ezekben való elmélyedésre.”

Az egyetlen átfogóbb és pragmatikai megközelítésmódot is alkalmazó, részben nyelvészeti tekintetű munka a fentebb említett, székelységnek tulajdonított

²³ A pragmatikai értelemben vett udvariassági szabályokkal, tehát az ún. arcmunka jellegzetességeivel kapcsolatban értékes olvasmány Tánczos (2008), melynek szövegei – bár *Egy csíki székely ember nyelvét és világképét* igyekeznek megmutatni, ennek megfelelően a szerző nem próbál általános érvényű képet alkotni a székelység vagy akár a csíki székelység nyelvi szokásairól – adalékol szolgálnak a székely beszédmóddal, illetve az abban megnyilvánuló arcmunka jelenségeivel kapcsolatos, e fejezetben említett sztereotípiákhoz. A *Kaszáló kaláka* című néprajzi esszé például egy rövid visszaemlékezés mentén ragadja meg a kölcsönös segítségnyújtás körüli arcmunkát két csíki család esetében, az ehhez tartozó „görbe beszéddel”, a szívességek álcázásának, a saját adóság hangsúlyozásának és a kedvezményezett fél adósága enyhítésének gyakorlataival együtt (l. Tánczos 2008: 19–23).

konverzációs mintázatokról Biró (1997). A szerző számos antropológiai relevanciájú megfigyelést fogalmaz meg a székely humorral kapcsolatban, részletesen tárgyalva a rendszeresen előforduló humoros élethelyzeteket, az ehhez kapcsolódó szocializációs folyamatokat és a mindennapi életben gyakran tapasztalható, humorosként konceptualizált nyelvi agresszió típusait. A monografikus munka egyik fejezete, melynek címe *A székely „csaváros észjárásról”*, a székely agyafúrtság nagymúltú etnikai sztereotípiájának tárgyalásakor nyelvészeti eszközökkel is megpróbálja megragadni ennek az agyafúrtságnak a konverzációs szimptómáit (vö. Biró 1997: 71–96; l. még Kontra 2023: 69–70).

Néhány humoros beszédesemény elemzése alapján Biró (1997) mellett érvel, hogy a székelyre jellemzőnek tekintett konverzációs műfajok között kiemelt helyet kapó ugratás jelensége esetében egy *mi* vs. *ő/ők* típusú oppozíciós diszkurzív keret teremődik meg, amelyben az ugratás célpontja az első pillanattól kezdve legyőzött pozícióba kerül a szereplők erőviszonyaiban érvényesülő hierarchikus egyenletlenségnek köszönhetően: a csoporttöbbséget reprezentáló, pontosabban önmagát önkényesen a csoporttöbbség képviselőjeként pozicionáló ugrató, általában idősebb és/vagy hatalmi szempontból előnyösebb helyzetű személy kerül szimbolikusan szembe az ugratott személlyel vagy személyekkel, aki(k) általában (sokkal) fiatalabb(ak) az ugratónál. A különböző humoros beszédeseményeknek (köztük az ugratásnak és az „ártalmatlan” szellemeskedéseknek) a csattanóként értelmezhető fő megnyilatkozásait elemezve a szerző arra a következtetésre jut, hogy ezek általában két kulcsfontosságú szekvenciából állnak: egy bevezető szekvenciából, melynek szerepe, hogy implicit módon autoriter, ellentmondást nem tűrő megnyilatkozásként keretezze a beszédaktust (ezekben a kontextusokban Biró szerint ezt a funkciót szolgálhatja akár az egyszerű *no* partikula is), és egy magát a propozicionális tartalmat adó szekvenciából, mely gyakran implicit vagy explicit módon tagad egy egyébként (a beszélők világról való tudása alapján) lehetetlen világállapotot, eseményt, és ez által a negáció által egy olyan preszuppozíciót mozgósít, melynek értelmében az említett esemény/állapot megtörténhetne, ilyen módon tehát a beszélő egy olyan párhuzamos valóságot teremt diszkurzív eszközökkel, amelyben a tagadott esemény megtörténte lehetséges. A szerző az alábbi (1)-ben idézett példák segítségével szemlélteti az általa leírt jelenséget.

(1) a. „A zsúfolt busz hátsó részében öt középkorú falusi ember áll. Egyforma ünneplőben vannak, együtt beszélgetnek. Nyilvánvaló, hogy egyfalusiak, vagy talán rokonok is lehetnek. Hangosan beszélgetnek, mintha a nagy nyilvánosságnak szánák mondanivalójukat. Különösen egyikük »szerepel« igazán. Néha körbepillant és figyel, hogy az utasok hogyan reagálnak beszélgetésükre. Az egyik megállónál harminc év körüli fiatalember száll fel a hátsó ajtón. Épp csak állni tud valahogy, mert a lépcső felett is ülés van és a rácsukódó ajtó nekiszorítja az ülésnek. Köszön a hangosan beszélgető csoportnak, azok is visszaköszönnek, majd váltanak egy-két szót. Nyilvánvaló, hogy a fiatalember is »falubeli«. Egy hosszabb beszédszünetben a körbepillantó hangadónak a szeme »megakad« a kényelmetlenül álló fiatalemberen,

egy darabig nézi, majd tüntetően feléje fordul, és az eddiginél is hangosabban, de ugyanakkor »bizalmas« hanglejtéssel mondja”:

– *Hát te Karcsi, mét nem ülsz le? Ne állj annyit!*

b. „Négy férfi állja körül a havas hajnali udvaron az éppen leszúrt disznót. Most egyenesednek fel, az erőfeszítés után egyet szusszannak, karjukat, ujjukat mozgatják, s közben nézik a leszúrt állatot. Arcuk a »Na, ez is megvolt« érzését tükrözi. A legidősebb férfi töri meg a csendet. Visszafozott hangon, mintegy magának mondja, de az erős nyomaték elárulja, hogy mindenkinek szánja a mondanivalót”:

– *No, e se fut messze!*

(Bíró 1997: 73–74)

Bíró (1997: 81–85) szerint az (1a)-ban megjelenő [...] *mét nem ülsz le? Ne állj annyit!* szekvencia olyan preszuppozíciót jelenít meg, mely szerint Karcsinak módjában állna leülni, ha szeretne, miközben a beszédhelyzet fizikai kontextusa alapján egyrételmű, hogy ez nem igaz; a (1b)-ben szereplő *e se fut messze!* szekvenciában a *messze* határozószó használata által a beszélő azt preszupponálja, hogy a halott állat elszaladhatna. Azoknak a lehetséges világoknak a diszkurzív megteremtésével, melyekben Karcsi leülhetne / a disznó elszaladhatna, a beszélők elmozdítják, megváltoztatják a megnyilatkozás referenciális keretét, ezáltal többletjelentéseket hoznak létre, amelyeknek köszönhetően egy ún. kommunikációs zsákutca, patthelyzet alakul ki. Maguk a megnyilatkozások mindkét referenciális keretben adekvátak lennének ugyan, a tagadások által implikált proposícióknak azonban a valóság mindkét esetben látványosan ellentmond, ugyanakkor ezeknek a proposícióknak az implicit jellege miatt, tehát annak következtében, hogy ezek nem jelennek meg explicit módon megfogalmazva, ezeknek az eseményeknek a lehetőségessége nem is tagadható proposícionálisan. Ez a fajta dimenzióváltás általában hirtelen történik, így a beszédesemény résztvevői a csattanókat humorosként interpretálják. Bíró (1997: 71–96) szerint ez a konverzációs gyakorlat az egyik kulcsfontosságú sajátossága a székely „csavaros észjárásnak”.

Bár a morfológiai jelenségektől a szemantikai jellegzetességeken át az intonációig és az olyan nonverbális metakommunikációs jegyekig, mint a testbeszéd és mimika, számos tényező alakítja, érdemes e helyen diskurzusszintű jelenségként említeni a fokozott érzelemkifejezésre, emotív telítettségre vonatkozó, székely beszéddel kapcsolatos sztereotípiát, illetve annak a nyelvészeti szakirodalomban való megjelenítését, pontosabban Péntek (1978 és 2020a) erre vonatkozó megfigyeléseit.

A szerző az érzelmi telítettség egyik szimptomájaként emeli ki a fokozott metaforizációs hajlamot a székely nyelvjárás esetében. Péntek (1978) a népi babnevekről értekezve hangsúlyozza, hogy a székely nyelvjárásra számottevően nagyobb arányban jellemző a metaforikus (egyben asszociációs, már-már poétikus, képszerű) babnevek használata a többi romániai magyar nyelvjáráshoz képest, a metonimikus (logikai, leíró funkciójú) kifejezések pedig a többi romániai

nyelvjáráshoz képest alacsonyabb arányban adatolhatók a székelyben. Péntek (1978: 183) ugyanakkor megfogalmaz egy, a növények fogalomkörén messze túlmutató megállapítást is, melyet részben a székellyel kapcsolatos ismeretei alapoznak meg: „Régóta foglalkoztat az a gondolat, hogy az egyes nyelvjárások jellemzésére szemantikai kritériumokat is szükséges volna figyelembe venni, illetőleg meg kellene vizsgálni, hogy az egyes dialektusok között nincsenek-e számottevő különbségek szemantikai tekintetben. Nem az ún. jelentés szerinti tájszavak arányára gondolok csupán, bár valószínűleg ennek vizsgálata is támpontot adhatna az általános szemantikai jellemzéshez. Az egyik leglényegesebb ilyen kritérium éppen a népi terminológiában megnyilvánuló metaforizációs készség lehetne, az, hogy egy nyelvjárás beszélői a logikus, leíró, definiáló terminusokat részesítik-e előnyben vagy a kifejező, képszerű, emotív színezetű metaforákat. (...) *A székely nyelvjárások alaposabb ismerője már eleve joggal feltételezheti, hogy bennük erőteljesebb ez a képszerűség, ez a metaforizációs hajlam, mint más magyar nyelvjárásokban* [kiemelés tőlem], és nyilván ez az egyik forrása a székelyi stílus sajátos ízeinek a székely anyanyelvjárású írók esetében, Mikestől Tamásiig.” Az effajta képszerűséget, a kreatív képi metaforák egyéni és település szintű, valamint Csík környéki, illetve székelyföldi produktivitását említi Tánczos (2008: 253–257) is kötetének 730 tétel, *Nyelvi képek, proverbiumok szótára* című jegyzékét („képszótárát”) bevezető írásában.

Az emotivitás egyéb tényezőit – a közvetlenséget,²⁴ a kicsinyítő/becéző és gyakorító képzős szerkezetek gyakoriságát, az emphatikus beszédtempót és intonációt, az egyéb nonverbális jelzéseket – Péntek (2020a: 61–62) a következőképpen fogalmazza meg és jellemzi: „Aki járt már a Székelyföldön, tapasztalhatta az ott élő emberek közvetlenségét, a beszéd személyességét. Ennek csak egyik megnyilvánulása a kicsinyítő-becéző képzők nagyobb száma és fokozottabb produktivitása. Az emotivitás, az affektív beszéd a közlés teljességében érvényesül igazán: a beszéd tempójában, a hangsúly és az intonáció (és a velük összefüggő szórend) szélsőségeiben és hullámlásában, az öröm vagy a bánat közvetlen kifejezésében, az arc játékában, a gesztusokban, a testnyelv sokféle megnyilvánulásában. Csupán a példa kedvéért sorolunk föl néhány kicsinyítő

²⁴ A közvetlenség/közvetettség témaköréhez szorosan kapcsolódnak a fatikus beszéd szokásai, tehát a megszólítások, köszönések és egyéb kapcsolattartó megnyilvánulások, melyekre vonatkozóan Erdély Judit székelyföldi közegben végzett felméréseket. A megszólítási és köszönési formákat befolyásoló szociokulturális tényezők áttekintése mellett a szerző kérdőíves felmérést, illetve szociolingvisztikai interjúkat végzett különböző székely településeken, melyeket kiegészített passzív gyűjtési módszerrel, részt vevő megfigyeléssel szerzett adatokkal. A különböző korcsoportok (14–18, 19–40, 41–60 és 60+) és nemek képviselőitől, városi (Sepsiszentgyörgy, Brassó, Négyfalu, Gyergyószentmiklós, Gyertgyóditró) és falusi közegben (Nagybacon, Székelyvarság, Gyergyóremete) gyűjtött adatok alapján a szerző monografikus munkájának egyes fejezeteiben körvonalazza az informális–formális skála fokális pontjain elhelyezhető közegekben (a családban, bizalmas baráti viszonylatokban, iskolai közegben, lakókörnyezetben, munkahelyeken, hivatalokban és az utcán) adatolható megszólítási és köszönési szokásokat, reflektálva a generációs és egyéb különbségekre, a döntő szociokulturális tényezők történeti változásaira is (l. Erdély 2012).

származékot: *kicsid, kicsike, lějánka, lějányocska, legénke, legényecske, csiporka, csiprocška*. Hasonló nyelvi funkciójuk van a gyakorító vagy gyakorító jelentést is hordozó igei származékoknak. Az ilyeneknek, mint a 'böfög' jelentésű *bökked, bökken, bökkedöz* igét vagy a 'terít' jelentésű *těrpöget* tájszót. E képzők fokozottabb hangulati, emotív értékét igazolja, a származékokban pedig fokozza, hogy gyakran járulnak hangulatfestő és hangutánzó igékhez, néha pedig indulatszavakhoz. További ilyen példák Lövétéről: *leseködik* 'les', *csitorgassa* (a fogát), *metyөг* 'dadog', *karicsál, kěrrég* (a tyúk), *csipөг* (a csirke), *gөrrөг* (a disznó); Kénosról: *kөhěncsөл, nyitorog* 'nyikorog'; *megdөbөcskөл* 'lábbal megtapos', *haladgat* 'meneket', *kiměnөгet, nyiszitөл* 'muzsikál (hegedűvel)'; Székelyzsomborról: *nyezsdel* '(szőlőt) metsz', *repөstөл* 'repdes'."

4. Státusz, attitűd, regisztrálás

A székely nyelvjárási repertoárt nyelvközpontú módon tárgyaló, főként dialektológiai irodalom mellett fontos teret szentelnünk a beszélőket középpontba helyező nyelvészeti irodalomnak is. Az efféle munkákból tudhatjuk meg, hogy a szakirodalom milyen erővonalakat tart számon a székely nyelvjáráshoz tartozóként regisztrált nyelvi repertoárok státusával és megítélésével kapcsolatban. Az alábbiakban a székely nyelvjárás értékelésével, demográfiai helyzetével, használati színtereivel és megmaradásának perspektívájával kapcsolatos észrevételeket mutatom be.

Az eddig végzett attitűdvizsgálatok rendszerint arra a következtetésre jutottak, hogy az erdélyi, ezen belül a székely nyelvi közösségre általában jellemző a saját nyelvváltozat felértékelése (l. Benő 2011). Az erdélyi magyar nyelvváltozat(ok) presztízsről nyilatkozva Péntek János a következőképpen ragadja meg a kialakult mitizált képet: „Erdélyről és az ott beszélt magyar nyelvről, nyelvjárásokról végletesek a vélemények. Van, aki romantikus nosztalgiával a balladák, a mesék, a mondák földjére gondol, és úgy véli, ott beszélnek a legszebben vagy a legízesebben magyarul. Ennek a vélekedésnek évszázadokra visszanyúló hagyománya van a nemzeti tudatban, és ma is táplálhatják a megejtően szép, még élő népköltészeti szövegek, az élő nyelv némely táji változata, valamint az erdélyi, különösen székely származású írók, költők jellegzetes nyelvi fordulatai, képei” (Péntek 1999: 55, idézi Benő 2011: 62). Péntek és Benő (2020) szintén amellet érvelnek, hogy az erdélyi magyaroknak a saját nyelvükhöz való attitűdjében a szimbolikus felértékelés a domináns. A szerzők ezt részben a kisebbségi közegben érvényesülő alárendelt jogi státusz és a korlátozások, valamint a nyelvi alapú diszkrimináció által mozgósított önvédelmi mechanizmusokkal magyarázzák: „A beszélők államnélküli helyzetüket, veszélyeztetettségüket érzik, a szétszórtságot, felekezeti megosztottságot. Ilyen körülmények között a magyar nyelvben élik meg közösségüket, összetartozásukat, viszonyulásuk tulajdonképp menekülés a nyelvbe. Ez szüli az olyan szimbolikus-mitikus, már-már szakrális kinyilatkoztatásokat, hogy »A mi hazánk a magyar nyelv«” (Péntek–Benő 2020: 77).

A konkrétan a székely közösségre vonatkozó attitűdvizsgálatok eredményeinek említésekor szintén az önkép pozitív jellegét hangsúlyozza például Péntek (2020b)

és Péntek–Benő (2020). Az ismert attitűdvizsgálatok fényében Péntek és Benő (2020: 252) megállapítják, hogy „a székelyek saját nyelvváltozatukat tartják a leghelyesebbnek és legszebbnek. Ebben a saját nyelvváltozat felértékelésének természetes attitűdje és a még élő transzilván és székely nyelvi mítosz hagyománya egyaránt tükröződik.” Ezt a képet némileg árnyalja Bodó-Lukács (2020), aki a székelyföldi középiskolások nyelvjárási attitűdjeinek a nyelvföldrajzi meghatározottságú eltéréseit próbálja felfedni 1113 adatközlő kérdőíves megkérdezése alapján. A szerző egyik fontos észrevétele, hogy a tanulók székely nyelvjárási kistájak, illetve megyék szerinti megoszlása és metanyelvi megnyilatkozásaik alapján több fontos szempontból is szignifikáns különbség mutatható ki. „[A] háromszéki, a csíkszéki, a gyergyószéki, az udvarhelyszéki, a Hargita, valamint a Kovászna megyei tanulók nyelvi/nyelvjárási tudatossága, nyelvhasználati szokásaikról alkotott véleménye között releváns eltérések mutatkoznak. [...] [A]z egyes székely nyelvjárási kistájak, megyék középiskolás tanulói másként vélekednek az azonnyelvi változatokról, azok használóiról, lokális nyelvi identitástudatuk, nyelvi öntudatuk erőssége is igen eltérő” (Bodó-Lukács 2020: 175).

A szerző legfontosabb következtetései: a székelyföldi középiskolások a magyarországi és (össz)erdélyi nyelvváltozatok szembeállításakor pozitív viszonyulást mutatnak az erdélyi nyelvhasználat irányába, a lokális nyelvi identitástudatuk azonban nem egyértelműen erős; a háromszéki (Kovászna megyei) diákok hajlamosak leértékelni saját kistérségük nyelvhasználatát (a szerző ezt egyrészt azzal magyarázza, hogy erősebb táji színezetű jelleget tulajdonítanak e kistérség nyelvhasználatának, másrészt a román lakosság itteni magasabb száma miatt több kontaktushatást látnak érvényesülni benne, harmadrészt keleti peremhelyzetüknek köszönhetően gyengül lokális identitástudatuk); a teljes székely régióra jellemző, hogy felértékelik, regionális sztenderdnek tekintik az udvarhelyszéki, főképp a székelyudvarhelyi nyelvhasználatot, ami azzal áll szoros összefüggésben, hogy ezt érzik a legkevésbé táji színezetű nyelvváltozatnak; a megkérdezettek felülértékelik az idegen nyelvi elemek gyakoriságát a magyarországi nyelvhasználatban, a saját nyelvhasználatukban pedig leértékelik, elhanyagolhatónak tartják a román nyelvi hatás érvényesülését; nyelvi tömbhelyzetüknek köszönhetően az államnyelvi hatást kevésbé érzékelik, így saját nyelvüket nem érzik veszélyeztetve az államnyelvtől, annál fontosabb veszélyeztető tényezőnek érzik a sztenderd nyelvváltozat terjedését; a sztenderd vs. vernakuláris változat szembeállításakor határozatlanok: elvi szinten pozitívan viszonyulnak a nyelvjárási beszélőkhöz, a nyelvhasználat gyakorlatának minősítésekor azonban már kevésbé pozitív kép rajzolódik ki a nyelvjárás használatának helyénvalóságával kapcsolatban (l. Bodó-Lukács 2020).

A saját nyelvváltozat pozitív felértékelése tehát e szerint a felmérés szerint is jelen van, az attitűdök azonban belső konfliktusok jellemzőit mutatják: az elvi felértékelés mellett sok esetben megfér a(z) (ön)stigmatizáció is. A helyzet komplexitását találóan érzékeltetik a szerző következő megjegyzései: „A székely büszkeség, öntudat elillan, amikor a saját nyelvjárásuk használatáról van szó:

inkább az önmegbélyegzés, a szorongás, következetlenség, önellentmondás jellemzi megnyilatkozásaikat. [...] Az attitűdkijelentésekben a nyelvjárásról, nyelvjárási beszélőkről nyíltan megfogalmazott támadó, negatív ítéleteket egyértelműen elutasítják, mégis úgy vélik, hogy nem hasznos mindig nyelvjárásban beszélni, jobb, helyesebb helyette a standardot használni. A nyelvjárás használatát inkább az informális helyzetekhez kötik, nyelvjárási beszélőknek elsősorban az idősebb, falusi, kevésbé művelt embereket tartják” (Bodó-Lukács 2020: 188).

Ugyancsak a megítélés negatív tendenciáira világít rá Péntek (2020b), amikor a pozitív értékelés mellett megférő negatív attitűdökre tér ki. A szerző kiemeli, hogy az egyre erősödő társadalmi mobilitás kontextusában a székely nyelvjárási beszélők gyakran találkozhatnak megbélyegző külső attitűdökkel egyéb erdélyi, például kolozsvári vagy magyarországi közegben, és ennek lélektani hatásai nem elhanyagolhatóak. „Megszégyenítésről vagy belső szégyenérzetről, frusztráltságról számolnak be pl. olyan egyetemi hallgatók, akik Kolozsváron döbbennek rá (vagy: döbbentik rá őket), hogy nem a *futtam*, hanem a *futottam*, nem a *nekük*, hanem a *nekik* »a helyes«, hogy a fának nem *lapija* van, hanem *levele*, hogy az *e* hangjai már sértik némelyek fülét stb.” (Péntek 2020b: 28). Az idegen nyelvi közegben tapasztalható megbélyegzésen túl a Székelyföldön belül is tapasztalhatók a lingvicizmus megnyilvánulásai: „[...] itt is szegregálják valamilyen módon azokat, akiknek beszédében feltűnőek a nyelvjárási jegyek: a városi elitek a falusiakat; a falusi kisiskolásokat, ha városra kerülnek; a magyar anyanyelvű cigányokat, akik szintén hiteles hordozói a székely nyelvjárásnak” (Péntek 2020b: 28).

Jánk István (2019, 2020) kutatásainak az erdélyi magyartanárok nyelvi/ nyelvjárási attitűdjeit megvilágító eredményei által abba is mélyebb betekintést nyerhetünk, hogy az iskolai anyanyelvoktatásban milyen módon jelenik meg és mennyire jellemző a nyelvi előítéletesség és a nyelvi alapú diszkrimináció. Jánk arra volt kíváncsi, hogy a pedagógusok értékelési gyakorlatában mennyire jelenik meg a nyelvi előítéletesség torzító hatása, következésképp mennyire működik az értékelés helyzeteiben a nyelvi alapú diszkrimináció, azaz mennyiben torzítja a tanuló tartalmi tudásáról kialakított képet az általa használt nyelvváltozat (standard vs. nyelvjárási, korlátozott vs. kidolgozott beszédmód, illetve ezek kombinációi). Mindezt egy *verbal guise* típusú módszerrel igyekezett felmérni: az adatközlőknek hat tanulóra vonatkozó állításokról kellett eldönteniük, hogy mennyire értenek egyet velük, miután fiktív feleleteket hallgatták meg különböző nyelvváltozatokban előadva. A tanulókra vonatkozóan értékelt állítások mindegyikére igaz, hogy a lejátszott egyperces hangfelvétel alapján lehetetlen megállapítani érvényességüket: „A hat állítás közül az első kettő a feleletet elmondó tanuló magyar nyelvtan tantárgyhoz való viszonyára vonatkozott, míg a másik négy a tanuló azon tulajdonságaira, melyek a tanulás-tanítás folyamatában általánosságban meghatározóak az alábbi formában: 1. Olyan diák felelt, aki szereti a magyar nyelv tantárgyat. 2. Olyan diák felelt, aki érti a magyar nyelv tantárgyat. 3. A felelő alapvetően egy jó gondolkodású gyerek. 4. A felelő az osztály egyik legjobb tanulója. 5. A felelő jó magaviseletű gyerek. 6. A felelő szorgalmas diák” (Jánk 2019: 181).

A szerző legfontosabb, témánk szempontjából is releváns következtetései: a nyelvjárási beszédmóddal előadott, tartalmilag hiánytalan, tehát tökéletes feleleteket előadó tanulókat a magyar szakos tanárok és tanítók nagy része hátrányos megkülönböztetésben részesítette; azokat a tartalmilag, azaz tudás szempontjából hiányosabb feleleteket előadó tanulókat viszont, akik feleletüket sztenderd nyelvváltozattal adták elő, a megkérdezettek pozitív nyelvi diszkriminációban részesítették (tananyagbeli tudásukhoz képest jelentősen kedvezőbb osztályzatot adtak nekik). Általános végkövetkeztetését Jánk (2019: 189) így összegzi: „Az [erdélyi] eredmények – ahogy a magyarországi, szlovákiai és ukrainai részmintákban is – azt bizonyítják, hogy a nyelvi alapú diszkrimináció és a nyelvi előítéletesség nagymértékben meghatározza a magyartanárok pedagógiai értékelését minden értelemben és szempontból. A feleletekre adott osztályzatok alapján megállapítható, hogy a tanuló minősítő értékelésénél a felelet tartalma kevésbé fontos, mint a nyelvváltozat és nyelvhasználat. [...] Azonban azt is le kell szögezni, hogy a pedagógusok többsége jó eséllyel nincs tudatában annak, hogy nyelvi alapon diszkriminál. Nem tudják, hogy a nyelvi markerek, sajátosságok alapján ítélik meg a tanulót olyan helyzetekben is, amikor nem a nyelvhasználatot vagy a standardnak való megfelelést kívánják mérni és értékelni. És valószínűleg azzal sincsenek tisztában, hogy ez a fajta értékelési eljárás miért jelent hatalmas problémát oktatási és társadalmi szinten egyaránt.”

Bár a két hivatkozott tanulmányban arról nincs explicit információ, hogy a megkérdezett 108 romániai gyakorló magyartanár pontosan mely településeken tanít, illetve hogy a nyelvjárási hanganyagként használt minta milyen területi sajátosságokat mutatott, arra vonatkozóan számunkra is releváns megfigyeléseket tesz, hogy az erdélyi magyar nyelv- és irodalomoktatásban egyértelműen adatolható a nyelvi előítéletesség, illetve a nyelvi alapú diszkrimináció, ilyen módon ez a felmérés is azt valószínűsíti, hogy a székelyföldi iskolai anyanyelvoktatásban is érzékelhető bizonyos esetekben a tanári lingvicizmus.

A székely nyelvjárás használati színtereiről, demográfiai jellegzetességeiről és a státuszát meghatározó ideológiákról, sztereotípiákról lényeges megfigyelésekkel szolgál Péntek (2020b), illetve Péntek–Benő (2020). A demográfiai helyzet²⁵ és a nyelvváltozat veszélyeztetettsége kapcsán Péntek (2020b: 26) a következőket emeli ki: „[a] székely a magyar nyelvterületnek az egyetlen olyan peremnyelvjárása, amelyet kisebbségi helyzete ellenére ma is alig érint az általános térvesztés: nagyon kis mértékben a demográfiai és az asszimilációs apadás, földrajzi tekintetben alig a régió déli és keleti határán.” Az alacsony veszélyeztetettségi fok megállapításában

²⁵ „Arról nincs pontos statisztika, hányan beszélik a székely nyelvjárást, de a legutóbbi népszámlálás (2011) adataiból tudjuk, hogy Kovászna és Hargita megyében 415.205 magyar anyanyelvű ember él, Maros megyében 206.412, összesen 621.617. A két »székely« megyében az arányuk 80%, Maros megyében 53%. Ez a tömb hozzávetőleg fele az erdélyi magyarságnak. Kétnyelvűségében is az anyanyelv(járás) dominál, és ez csak a széleken vált át olyan kétnyelvűségbe, amelyben a román nyelv dominál, illetve olyan szórványokba, ahol folyamatos a nyelvcsere (pl. Brassó és környéke)” (Péntek 2020a: 54).

az is kulcsfontosságú tényező, hogy a tömbhelyzetnek köszönhetően e beszélők számára egyelőre biztosított a jóformán teljesen anyanyelvi környezet és a székelyként címkézett nyelvváltozatok változatos kontextusokban és stílusértékekkel való használata.²⁶ A szerző ugyanakkor nem egyhangúan optimista, hiszen felhívja a figyelmet a sztenderdhez való közeledés egyre nagyobb méreteket öltő folyamatára is. Az ennek kedvező fő tényezők a nyelvi előítéletesség ideológiai háttere mellett a nagyfokú mobilitás és a televízió, illetve az elektronikus média nyelvi, nyelvváltozati határokat megszüntető jellege és sztenderdcentrikussága (vö. Péntek 2020b: 26–27). A demográfiai stabilitás, illetve a nyelvhasználati színterek sokfélesége mellett tehát a nyelvjárást veszélyeztető tényezők is adatolhatóak. Fontos megállapítást tesz továbbá Péntek (2020b: 27) a versenyképességgel kapcsolatban is: „[a] székely nyelvjárás és nyelvközösség életképessége nem vitatható el, versenyképességét viszont a kettősnyelvűséggel, két- és többnyelvűséggel biztosíthatja. Olyan kettősnyelvűséggel, amely biztosítja a helyzetekhez igazodó spontán kódváltást, és olyan két- és többnyelvűséggel, amelyben magas szinten maradhat meg az anyanyelv(járás) dominanciája”. Mindennek kulcsa tehát a hozzáadott tanítási módszer alkalmazása volna az anyanyelvoktatásban, illetve a román nyelv hatékony oktatásának biztosítása, amely egyelőre korántsem látszik megvalósulni (l. még Péntek–Benő 2020: 88).

Péntek és Benő (2020) tarthatónak tekintik Rancz (2015) vizsgálatainak bizonyos végkövetkeztetéseit a teljes székely régióra vonatkozóan: a nyelvváltozat megmaradását negatívan érintő tényezők közül a legfontosabb a sztenderd térnyerése és presztízsének növekvése, illetve a helyi oktatás sok helyen tapasztalható alacsony színvonala miatti belső vagy országhatárokon átívelő migráció, a diplomás fiataloknak a fejlettebb erdélyi városokba való áttelepülése, a megmaradást elősegítő tényezők

²⁶ A tömbhelyzetnek és az alacsony veszélyeztetettségű foknak egy érdekes következményére, illetve velejárójára hívja fel a figyelmet Katona (2016) az erdélyi magyar nyelvi attitűdökkel és nyelvi jogi tájékozottsággal kapcsolatos adatainak értékelésekor. A szerző adatgyűjtéskor módszeresen háromfajta nyelvi közeget célzott meg a magyar anyanyelvű lakosság arányai szempontjából: a tömbhelyzetű magyar közösség mintájaként három Hargita megyei településen (Székelyudvarhelyen, Székelyderzszen és Recsenyédén) kérdezett meg összesen 60 adatközlőt; a szórványhelyzetben élők mintájaként három Hunyad megyei településen (Déván, Csernakeresztúron és Alpestesen) gyűjtött adatokat szintén 60 adatközlőtől; átmeneti kategóriaként pedig három Maros megyei települést (Marosvásárhely, Maroszentgyörgy és Mezőbánd) választott kutatópontként (ugyancsak 60 adatközlővel) annak felmérésére, hogy hogyan alakulnak a nyelvi attitűdök és a jogismeret olyan közegben, ahol a magyar és román lakosság aránya megközelítőleg 50–50%. A felmérés alapján a szerző munkahipotézise – mely szerint a Maros megyei adatközlők válaszai alapján körvonalazható nyelvi attitűdök és nyelvi jogi tájékozottság átmeneti fokozatot képeznek a két szélsőséges helyzet (tömb- vs. szórványhelyzet) között – nem igazolódott be: az anyanyelvhasználat fontosságára és lehetőségére való érzékenység és a Romániában érvényben levő nyelvi jogokkal kapcsolatos tájékozottság (bár ez utóbbi mindhárom esetben alacsonynak mondható) a Maros megyei adatközlők esetében nagyobb, mint a Hargita megyeiéik esetében. A szerző ezt azzal magyarázza, hogy a Hargita megyei magyarok tömbhelyzetük miatt jellemzően nem kerülnek olyan helyzetbe, hogy saját közegükben veszélyeztetve érezzék anyanyelvhasználati lehetőségeiket, így válaszaikban az ilyen szempontból „veszélyeztetettebb” és több etnikumközi interakciós tapasztalattal rendelkező Maros megyeiéikhez képest kevésbé adatolható az említett érzékenység, illetve a nyelvi jogi tájékozottság.

között pedig fontos az országosnál alacsonyabb iskolázottsági szint, valamint a székely nyelvjárás pozitív belső értékelése, az ún. „székely büszkeség”, illetve a nyelvjárás értékeit hangsúlyozó platformok tevékenysége (vö. Péntek–Benő 2020: 86–88; erről és a felső-háromszéki nyelvi attitűdöt alakító tényezőkről bővebben l. Rancz 2015).

Érdeemes kitérni a székely nyelvjárást övező mitikus megítélés fő komponenseire és az ezeket fenntartó közegekre is mint a nyelvváltozat presztízsét keretező ideológiákra és szereplőkre. A székely nyelvi mítoszt alkotó fő sztereotípiákkal például Molnár (2020) részletesen is foglalkozik. A szerző hét sztereotípiát tekint át, melyek között azonban nagy átfedések vannak. Az egyik ilyen sztereotípiacsoport a székely nyelv páratlanságára, tisztaságára vonatkozik: a nyelvjárással kapcsolatban közkeletű vélekedés, hogy páratlan gazdagsága minden nyelvi szintre (a hangzásra, a szókészletre, a grammatikára és a szövegszintre is) kiterjed, és archaikus kulturális értékeket őriz a magyarság számára, ezáltal „tisztá forrást mutat a többi nyelvjárásaink és kiemelten a köznyelvi beszélők számára” (Molnár 2020: 52). Emellett az említett gazdagság felől kuriózumként is értékelt a székely nyelvjárás, különös tekintettel a szókészletre és a diskurzusszintű jelenségekre, melyek közül a szerző a „különleges székely társalgási és udvariassági szabályokat”, illetve a székely humor jellegzetességeit, a legendás székely agyafúrtság diskurzusszintű szimptomáit emeli ki (l. még a 3.4. alfejezetet).

Egy másik, az előzőekhez szorosan kapcsolódó sztereotípia a székely nyelv megtanulhatatlanságára vonatkozik, amelyet többek közt magyar íróink is rendszeresen tematizáltak (vö. Molnár 2020: 54). A szerző által említett utolsó releváns sztereotípiacsoport pedig a „nyelvi veszélytudatra” vonatkozik: a nyelvváltozat eltűnése miatti aggályok is gyakran említésre kerülnek a székely nyelvjárás kapcsán, ennek megfelelően jellemző a „nyelvápolás” gyakorlata, a nyelvjárási aktivizmus a nyelvközösség különböző köreiben. Ezek között publicitásának látványossága miatt kiemelt helyet foglal el a székely értelmiség képviselőinek tevékenysége, melynek eredményeként irodalmi mozgalmak, szótárak, taneszközök, publicisztikai munkák születtek és születnek, melyek mind a székely nyelvjárás értékeire kíváncsiak felhívni a figyelmet (vö. Molnár 2020: 54–55). Szintén fontos eleme a székely nyelvi mítosznak a néplélektani megközelítésben hangsúlyozott identitáshordozó, sőt identitást meghatározó, mintegy a székely nép szakrális attribútumaként minősített nyelvjárás, mely ezáltal a székely nép megmaradásának zálogaként is szerepel a közösségi tudatban (vö. Péntek 2020b, Bali 2020, Lőrincz 2020).

Amint sok nyelvész kiemeli a székely nyelvjárási identitásról értekezve, a székely nyelvjáráshoz való viszonyulásra, a székellyel kapcsolatos ideológiák alakulására kiemelten fontos hatással volt és van a szépirodalom, illetve a székely írók munkássága. Péntek és Benő (2020: 102–103) a székely nyelvjárás irodalmi megszólaltatásai kapcsán az erdélyi írók egyik sajátos attribútumaként említik, hogy „ők nem díszként vagy díszletként használják pl. a népnyelvet, hanem nyelvi forrásként, nyelvi mintaként”. A konkrétan a székely nyelvjárásból közvetlenül ihletődő erdélyi irodalmi vonulattal kapcsolatos viszonyulást találóan összegzi Veres Péter: „[...] a székely az egyetlen tájnyelv a magyarban, amely igazi nyelv: felsőfoka is van. Csak a székely s még az

erdélyi írók tudnak úgy magyarul, hogy az egyben a népnyelv is, kultúrnyelv is [...]. [...] Mikesnél érzi az ember igazán, hogy milyen búbajos lehet a nyelv és a *nyelvjárás* együtt. Ez már *magában is művészet*” (Veres 1984: 318, idézi Péntek–Benő 2020: 104).

Péntek és Benő (2020) az erdélyi irodalomnak ezt a jellegzetes vonulatát jellemezve kitérnek Bárczi Géza nyelv művelői paranoiájára, mely egyenesen féltette az „egységes magyar köznyelvet” az erdélyi irodalom heterogenizáló hatásától. Mi sem érzékelteti jobban az erdélyi irodalom nyelvi sokszínűségét és lokális hangokat megszólaltató kreativitását, mint ez az aggodalom, mely – mint tudjuk – nem igazolódott be (legalábbis nem számottevő módon): „Kissé aggályosnak érzem az erdélyi nyelvjárási vonások halmozását erdélyi írók műveiben. A nyelv mai állapotában ez nem jelent különösebb elválasztódást, félő azonban, hogy ha e vonások állandósulnak, és kialakul egy olyanféle hagyomány, hogy az erdélyi írók a mindenkor magyar köznyelvtől kevésbé érintett erdélyi nyelvjárásokhoz igazodnak, és e nyelvjárások ezután bekövetkező változásait is fölveszik sajátos irodalmi nyelvükbe, lassanként két magyar irodalmi nyelv fog kialakulni. Nem ma, nem holnap (legalábbis egyelőre a különbségek, bár szembeszökők, még közel sem jelentenek hasadást), de a nyelvi változások észrevétlenül szaporodnak, és ha nincs egységes norma, előbb-utóbb azon vesszük magunkat észre, hogy irodalmi nyelvünk egysége megszűnt. Ez pedig semmiképpen nem kívánatos” (Bárczi 1961: 107–108, idézi Péntek–Benő 2020: 104–105).

De nemcsak a klasszikus erdélyi irodalom említhető a székely nyelvjárás megőrzését befolyásoló irodalom kapcsán. Péntek (2020b: 30) Sántha Attilának a székely szótárai mellett az ugyancsak Sántha által elindított kortárs székely irodalom szerepét is említi. A Sántha köré szerveződő írócsoportnak programszerűen megfogalmazott célja a székely nyelvjárás nyersanyagként való kreatív használata, ezáltal értékeinek hangsúlyozása, melyet a nyelvtudomány is a nyelvjárásvesztés elleni tevékenység részeként dokumentál (vö. Péntek 2020b, Németh 2021; l. még Sántha 2020).

Sántha Attila az irodalmi közegen kívül is fontos képviselője a székely nyelvápolásnak. Sántha (2020) egyenesen a nyelvi revitalizáció szükségessége mellett érvel, illetve a revitalizációs tevékenység egyik lehetséges útjaként számol be a jellegzetesen székely orientációjú taneszközök kifejlesztéséről és használatáról, mely az attitűd szintjén titkos nyelvként, ezáltal a fiatalok érdeklődésére is számot tartó beszédmódként prezentálhatná a székely nyelvjárást. A szerző a nyelvjárás saját maga által tapasztalt visszaszorulásáról így ír, ezzel részben indokolja is a székely nyelvjárás megtartására irányuló próbálkozások legitimitását: „Amióta fogni lehet a magyarországi tévéadókat, nyelvi egységesülés figyelhető meg Székelyföldön is, a gyermekek a standard magyart kezdik használni. Ez óhatatlanul egyben szegényedést is jelent, a nyelvjárások visszaszorulnak. Mindaz, ami egy-két évtizede még elképzelhetetlen lett volna, ma már kökemény valóság: jómagam még az ököl szót nem tudtam kimondani (merthogy annak becsületes magyar – értsd: székely – neve kulyak), gyermekeimmel pedig naponta meg kell harcolnom, hogy szájukra vegyék

azt. Hiába mondom, hogy amit esznek, az murok, nem pedig répa (ami egy takarmánynövény), szinte nem is hiszik el nekem” (Sántha 2020: 193).

Az efféle tevékenység, a nyelvi aktivizmus, az egyéb kulturális termékekkel – a klasszikus székely szövegkorpusszal, a székely nyelvjárást megszólaltató, „góbéskodást” megjelenítő humoros műfajokkal (erről l. Rancz 2020, Szabó–Bodó 2020, Németh 2021), a videómegosztó oldalakon elérhető székely tematikájú anyagokkal, társasjátékkal stb. – együtt serkentően hat a Molnár (2020: 56–58) által is említett székely „identitásreneszánszra”, mely napjainkban felerősödni látszik.

Végül – a kör bezárásaként – érdemes megemlíteni a székely regisztrálásával kapcsolatos eddigi kutatásokat is, amelyek azt igyekeznek vizsgálni, hogy a különböző beszédeseményekkor hogyan zajlik a székelyként felismert beszédmód és az azt megszólaltató szereplők profilozása. Az eddigi, a székely regisztrálását vizsgáló szakirodalom (Szabó–Bodó 2020, Németh 2021) leginkább a közösségi médiában megfigyelhető, székellyel kapcsolatos tartalmakban azonosítható regisztrálási mozzanatok, illetve az ezek által kiváltott, közösségi média által lehetővé tett metanyelvi diskurzusokat és az őket befolyásoló ideológiai, attitűdbeli háttereket igyekszik feltárni egy-egy esettanulmány formájában. Ezek az esettanulmányok megvilágító erejűek, és a beszélők irányából közelítik meg a nyelvi változatosság jelenségét, éppen ezért szükség van számuk gyarapítására és a vizsgálat kiterjesztésére az egyéb kulturális termékek kapcsán zajló regisztrálási folyamatok, illetve a nem mediatisztált beszédesemények irányába is.²⁷

5. Összegzés

A fenti alfejezetekben szisztematikusan áttekintettem a legnagyobb publicitásnak örvendő, legtöbbet hivatkozott, székely nyelvjárással kapcsolatos szintetizáló, illetve monografikus munkákat, kimaradtak azonban a bemutatásból azok a munkák, amelyek nem a teljes régióra vonatkozó kutatásokat, megfigyeléseket mutatnak be, mivel célom az volt, hogy a székely nyelvjárásra vonatkozóan általánosan tett megállapításokat összegyűjtsem, ezáltal nyomon követhető az erről kialakított általános kép fő elemeit. A székely régió alegységeire, kisebb régiókra vonatkozó kutatások fő következtetései mindemellett általában áttételesen megjelennek a nagyobb szintetizáló munkákban is. A székely nyelvjárás behatárolásával és belső tagolásával, hangtani-intonációs jellegzetességeivel, morfoszintaktikai sajátosságaival, lexikális repertoárjával, a neki tulajdonított diskurzus szintű, pragmatikai mintázatokkal, valamint a státuszával és a megítélését alakító tényezőkkel kapcsolatos irodalom legfontosabb megfigyelései alapján nyilvánvaló, hogy a székely a nyelvjárások iránti tudományos érdeklődés kezdeti időszakától fogva rendkívül nagy népszerűségnek örvend.

²⁷ Amint e tanulmány bevezetőjében említettem, hosszú távú kutatásom célja éppen az, hogy sokrétű és releváns adatok alapján nyerhessek betekintést a székely nyelvjárás különböző regisztrálási folyamataiba.

Ezekből a munkákból kiderül, hogy maguk a nyelvészeti kutatások is hozzájárultak és hozzájárulnak a székely nyelvi mítosz fenntartásához: sok szerző egyedi jelenséggént, egzotikumként említ bizonyos jelenségeket, a Székelyföldön, Erdélyben és a teljes magyar nyelvterületen adatolt nyelvi attitűdökről szóló részekből viszont az is kiderül, hogy a helyi nyelvváltozat pozitív felértékelése, a presztízs ellenére a székellyel kapcsolatos diskurzusok, attitűdök sem teljesen mentesek sem a negatív megítéléstől, a lingvicizmustól, sem pedig a nyelvféltéstől, a nyelvváltozatnak a sztenderd hatására való visszaszorulásával és eltűnésével kapcsolatos aggályoktól.

Amint már említettem, ezekhez a nyelvészeti munkákhoz egy relatíve szűk társadalmi tartománynak van közvetlen hozzáférése (azoknak a kutatóknak, akik szakmai érdeklődése kiterjed a székely nyelvjárásra, továbbá azoknak, akiket valamilyen más szakmai vagy laikus érdeklődés vezet ezekhez a szövegekhez). A közvetlen hozzáféréseken kívül azonban számolnunk kell a közvetett, áttételesen terjedő nyelvészeti megállapításoknak a székelyről szóló metanyelvi diskurzusokra való hatásával is. Ennek kitüntetett közege az iskolai oktatás, de a médiába, közbeszédbe bekerülő nyelvészeti megállapítások is formálják a nyelvjárásokkal, köztük a székellyel kapcsolatos tudást, illetve attitűdöt.

IRODALOM

- Agha, Asif 2007. *Language and Social Relations*. Cambridge University Press, Cambridge / New York.
- Balassa József 1891. *A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése*. MTA, Budapest.
- Balassa József 1893. *A székely nyelvjárások osztályozása*. Magyar Nyelvőr 22: 275–277.
- Bali János 2020. *A székelyek nyelvi kultúrája a székely-magyar nemzeti közösség nézőpontjából*. = Péntek János – Visy Zsolt (szerk.): *Hagyomány, változatosság és változás a székely nyelvjárásban*. Pro Énlaka Alapítvány / Nemzetstratégiai Kutatóintézet / Pécsi Tudományegyetem, Gyergyószentmiklós. 35–49.
- Benő Attila 2011. *Hol beszélnek a legszebben magyarul?* = Balogh F. András – Berszán István – Gábor Csilla (szerk.): *Újrateremtett világok. Írások Cs. Gyimesi Éva emlékére*. Argumentum Könyvkiadó, Budapest. 61–70.
- Bertha Zoltán 2005. *Székely humor – erdélyi írók tollán*. Bárka 13/5: 87–97.
- Biró A. Zoltán 1997. *Hétköznapi humorvilág*. KAM Regionális és Antropológiai Kutatások Központja / Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda.
- Bodó-Lukács Csilla 2020. *A székelyföldi középiskolások anyanyelvi tudatában, nyelvjárási attitűdjében mutatkozó különbségek*. = Péntek János – Visy Zsolt (szerk.): *Hagyomány, változatosság és változás a székely nyelvjárásban*. Pro Énlaka Alapítvány / Nemzetstratégiai Kutatóintézet / Pécsi Tudományegyetem, Gyergyószentmiklós. 175–192.
- Csomortáni Magdolna 2020. *A csíki nyelvjáráskutatás történetének főbb mozzanatai*. = Péntek János – Visy Zsolt (szerk.): *Hagyomány, változatosság és változás a székely nyelvjárásban*. Pro Énlaka Alapítvány / Nemzetstratégiai Kutatóintézet / Pécsi Tudományegyetem, Gyergyószentmiklós. 107–124.
- Csúry Bálint 1930. *A székely és a csángó mondathanglejtés*. Magyar Nyelv 26: 249–254.
- Csúry Bálint 1935. *Szamosközy és a székely mondathanglejtés*. Magyar Nyelv 31: 115.
- Erdély Judit 2012. *Fatikus beszéd. Megszólítások, köszönések, kapcsolattartó szokások a székelyföldi nyelvhasználatban*. AESZ, Sepsiszentgyörgy.

- Fazakas Emese 2007. *Az Erdélyi magyar szótörténeti tár mint rendhagyó történeti lexikográfiai munka.* = Magay Tamás (szerk.): *Múlt és jövő vonzásában. Lexikográfiai Füzetek* 3. Akadémiai Kiadó, Budapest. 23–36.
- Fazakas Emese 2012. *Nyelvről való elmélkedések és elméletek.* = Hermann Gusztáv Mihály – Buzogány Árpád (szerk.): *Székelyföldi tudományosság – székely tudósok.* K.n., Székelyudvarhely. 100–126.
- Horger Antal 1905. *A keleti székelység nyelvjárasi térképe.* Magyar Nyelv 1: 446–454.
- Horger Antal 1934. *A magyar nyelvjárások.* Kókai Lajos kiadása, Budapest.
- Huszthy Bálint – Sándor Biborka 2021. *Székely hanglejtésformák: Egy székelyudvarhelyi esettanulmány.* = Balogné Bérces Katalin – Hegedűs Attila – Surányi Balázs (szerk.): *Nyelvelmélet és dialektológia* 5. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék / Magyar Nyelvészeti Tanszék, Budapest. 107–129.
- Imre Samu 1971. *A mai magyar nyelvjárások rendszere.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Jánk István 2019. *Nyelvi attitűd és nyelvi megkülönböztetés erdélyi magyartanároknál.* Erdélyi Társadalom 17/2: 177–190.
- Jánk István 2020. *Aki nyelvjárásban beszél, nem szereti a nyelvtant? Nyelvi attitűdök magyartanító pedagógusoknál.* Magyar Nyelvőr 144: 346–359.
- Johnstone, Barbara 2016. *Enregisterment: How linguistic items become linked with ways of speaking.* Language and Linguistics Compass 10: 632–643.
- Jonsson, Rickard – Franzén, Anna – Milani, Tommaso M. 2020. *Making the threatening Other laughable: Ambiguous performances of urban vernaculars in Swedish media.* Language & Communication 71/1: 1–15.
- Juhász Dezső 2001. *A nyelvjárasi régiók.* = Jenő Kiss (szerk.): *Magyar dialektológia.* Osiris Kiadó, Budapest. 262–316.
- Katona Hajnal Tünde 2016. *Nyelvi attitűd és jogismeret erdélyi magyar közösségekben. Szociolingvisztikai vizsgálat.* AESZ, Sepsiszentgyörgy.
- Kálmán Béla 1966. *Nyelvjárásaink.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kiss Jenő 2003. *Nyelvjárások, regionális nyelvváltozatok.* = Kiefer Ferenc (szerk.): *A magyar nyelv kézikönyve.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 271–300.
- Kontra Miklós 2003. *A határon túli magyar nyelvváltozatok.* = Kiefer Ferenc – Siptár Péter (szerk.): *A magyar nyelv kézikönyve.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 301–321.
- Kontra Miklós 2006. *A határon túli magyar nyelvváltozatok.* = Kiefer Ferenc (szerk.): *Magyar nyelv.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 549–576.
- Kontra Miklós 2023. *Milyen az erdélyi, székely beszéd, Magyarországról hallgatva? Mi tetszhetet Karátsón Gábornak benne?* = Tolcsvai Nagy Gábor – Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd (szerk.): *Nyelv, kultúra és tudomány.* Eötvös Kiadó, Budapest. 65–74.
- Kriza János 1996 [1863]. *Erdélyi tájszótár.* Gladiátor Kiadó, Budapest.
- Kriza János 2001 [1863]. *Vadrózsák. Kriza János székely népköltési gyűjteménye.* Neumann Kht., Budapest. <https://mek.oszk.hu/06100/06191/html/index.htm> (2024. 08. 29.)
- Laziczus Gyula 1936. *A magyar nyelvjárások. A magyar nyelvtudomány kézikönyve* I/11. MTA, Budapest.
- Lőrincz József 2020. *A nyelvváltás sikeréért székely falusi iskolában.* = Péntek János – Visy Zsolt (szerk.): *Hagyomány, változatosság és változás a székely nyelvjárásban.* Pro Énlaka Alapítvány / Nemzetstratégiai Kutatóintézet / Pécsi Tudományegyetem, Gyergyószentmiklós. 203–209.
- Márton Gyula 1972. *Magyar nyelvjárásstan.* K. n., Kolozsvár.
- Márton Gyula – Péntek János – Vő István 1977. *A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai.* Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- Máthé Dénes 2020. *Farcsuka, kukumis, zsimbötöl és társaik. Vázlat a homorúdoklándi tájnyelvmaradékról.* = Péntek János – Visy Zsolt (szerk.): *Hagyomány, változatosság és változás a székely nyelvjárásban.* Pro Énlaka Alapítvány / Nemzetstratégiai Kutatóintézet / Pécsi Tudományegyetem, Gyergyószentmiklós. 73–86.
- Molnár Gergely 2020. *A székely nyelv értékei.* = Péntek János – Visy Zsolt (szerk.): *Hagyomány, változatosság és változás a székely nyelvjárásban.* Pro Énlaka Alapítvány / Nemzetstratégiai Kutatóintézet / Pécsi Tudományegyetem, Gyergyószentmiklós. 51–58.

- MTsz. = Szinnyei József 1893–1901. *Magyar tájszótár* I–II. Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, Budapest.
- Murádin László 2010a. *Erdélyi magyar nyelvöldrajz*. Europrint Könyvkiadó, Nagyvárad.
- Murádin László 2010b. *Az e/ë fonémakülönbség megléte a romániai magyar nyelvjárásokban.* = Murádin (2010a). 37–49.
- Murádin László 2010c. *A tövégi ny : n váltakozás a romániai magyar nyelvjárásokban.* = Murádin (2010a). 90–93.
- Murádin László 2010d. *Nyelvöldrajzi jegyzetek A romániai magyar nyelvjárások atlaszá-nak adataiból.* = Murádin (2010a). 94–106.
- Murádin László 2010e. *Az -ít igeképző erdélyi nyelvjárási hangalakja és alakulásmódja.* = Murádin (2010a). 107–113.
- Murádin László 2010f. *Adatok a határozószók nyelvjárási alakjaihoz.* = Murádin (2010a). 334–336.
- Murádin László 2010g. *Egy vitatott nyelvhelyességi kérdés romániai magyar nyelvjárási háttere.* = Murádin (2010a). 341–349.
- Murádin László 2010h. *A -ni, -niti, -nuli ~ -nili határozórag-csoport funkciója és erdélyi elterjedtsége.* = Murádin (2010a). 350–357.
- Németh Boglára 2021. *On the enregisterment of Szekler. Communicational stereotypes recreated in the sketch Úgy-e, Magdi? by Open Stage.* Hungarian Studies Yearbook 3/1: 89–121.
- Németh Boglárka 2024 [megjelenés alatt]. *A regisztrálás jelenséggöre, relevanciája és a „székely nyelvjárás” regisztrálásának vizsgálati lehetőségei. Egy kutatás elméleti megfontolásai.* = Bodó Csanád – Szabó Gergely (szerk.): *A szociolingvisztikai kutatás társadalmi hatásai.* Eötvös Kiadó, Budapest.
- NMTSz = Kiss Gábor 2019. *Nagy magyar tájszótár.* Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Péntek János 1978. *Rendszerszerűség és produktivitás a Phaseolus népi terminológiájában.* Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 22/2: 175–190.
- Péntek János 1994. *Koreszmék és rögeszmék.* = Borcsa János (szerk.): *Szentkatolnai Bálint Gábor. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.* 13–20.
- Péntek János 1997. *Kert, gyepű, határ.* Ethnographia 108/1–2: 219–234.
- Péntek János 2005. *Magyar nyelv- és nyelvjárásszigetek Romániában.* Magyar Nyelv 101/4: 406–413.
- Péntek János (2016–2018). *A moldvai magyar tájnyelv szótára* I–II. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
- Péntek János 2019. *A székely nyelvjárás írói tájszótára: a bühnagy szótár – Sántha Attila: Bühnagy székely szótár. Székelyföld* 23/4: 137–150. https://epa.oszk.hu/03400/03420/00028/pdf/EPA03420_szekelyfold_2019_04_137-150.pdf (2024. 08. 29.)
- Péntek János 2020a. *A székely nyelvjárás értékvilága.* = Cseke Péter (szerk.): *Székelyföld a 21. században. Magyar Szemhatár* 3. Nap Kiadó, Budapest. 52–63.
- Péntek János 2020b. *A székely nyelvjárás kivételes helye és helyzete a változó időben.* = Péntek János – Visy Zsolt (szerk.): *Hagyomány, változatosság és változás a székely nyelvjárásban.* Pro Énlaka Alapítvány / Nemzetstratégiai Kutatóintézet / Pécsi Tudományegyetem, Gyergyószentmiklós. 23–33.
- Péntek János 2020c. *Típusok, csoportok, tájak a moldvai magyarban. Egy régi kérdés újragondolása.* Magyar Nyelv 116/2: 129–138.
- Péntek János – Benő Attila 2020. *A magyar nyelv Romániában (Erdélyben).* Erdélyi Múzeum-Egyesület / Gondolat Kiadó, Kolozsvár/Budapest.
- Rancz Teréz 2015. *Identitás és nyelvhasználat Felső-Háromszéken.* Expert Print, Székelyudvarhely.
- Rancz Teréz 2020. *A góbéskodás hatása a székely nyelvjárással szembeni attitűd alakulására Felső-Háromszéken.* = Péntek János – Visy Zsolt (szerk.): *Hagyomány, változatosság és változás a székely nyelvjárásban.* Pro Énlaka Alapítvány / Nemzetstratégiai Kutatóintézet / Pécsi Tudományegyetem, Gyergyószentmiklós. 159–173.
- RMNyA. = Juhász Dezső (szerk.) 1995–2010. *A romániai magyar nyelvjárások atlasza* I. K.n., Budapest [Murádin László gyűjtése].
- Sántha Attila 2009. *Székely szótár.* Zelegor Kiadó, Kézdivásárhely.

- Sántha Attila 2018. *Bűhnagy székely szótár*. Előretolt Helyörség Íróakadémia, Budapest.
- Sántha Attila 2020. *A székely mint „titkos nyelv”*. *Nyelvi revitalizációs lehetőségek a fiatalok körében*. = Péntek János – Visy Zsolt (szerk.): *Hagyomány, változatosság és változás a székely nyelvjárásban*. Pro Énlaka Alapítvány / Nemzetstratégiai Kutatóintézet / Pécsi Tudományegyetem, Gyergyószentmiklós. 193–201.
- Steuer János 1888. *A székely nyelv hangjai. Adalék a magyar nyelvjárásához*. Hornyánszky Viktor Könyvnyomdája, Budapest.
- Steuer János 1893a. *Csíki székelység*. Magyar Nyelvőr 22: 213–218.
- Steuer János 1893b. *A székely nyelvjárások osztályozása*. Magyar Nyelvőr 22: 343–345.
- Steuer János 1893c. *A székely diftongusok*. Magyar Nyelvőr 22: 124–131.
- Steuer János 1893d. *A székely hangrendszer I–II*. Magyar Nyelvőr 22: 250–256, 298–303.
- Steuermann Mihály 1910. *A székely nyelvjárás szórendi sajátosságai*. *Nyelvészeti Füzetek* 64. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T., Budapest.
- Szabó Gergely – Bodó Csanád 2020. *A székely nyelv regisztrálása a közösségi médiában*. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 64/1: 39–56.
- Szabó Géza 1994. *A magyar nyelvjárások*. Nemzeti Tankönyvkiadó, h.n.
- SzNySz. = Gálffy Mózes – Márton Gyula 1987. *Székely nyelvfeldrajzi szótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SzT. = Szabó T. Attila [1–7.], Vámszer Márta [8–11.], Kósa Ferenc [12.], Fazakas Emese [13–14.] (főszerk.) 1975–2014. *Erdélyi magyar szótörténeti tár* 1–14. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest [1–4.] / Akadémiai Kiadó, Budapest [5–8.] / Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár [9–14.].
- Tánczos Vilmos 2008. *Elejtett szavak. Egy csíki székely ember nyelve és világképe*. Bookart, Csíkszereda.
- Tsz. = Sz.n. 1838. *Magyar tájszótár*. K.n., Buda. <https://mek.oszk.hu/06800/06888/06888.pdf> (2024. 08. 29.)
- ÚMTsz. = B. Lőrinczy Éva (főszerk.) 1979–2010. *Új magyar tájszótár* I–V. Akadémiai Kiadó, Budapest.

REPREZENTĂRILE DIALECTULUI SECUIESC ÎN LINGVISTICA MAGHIARĂ

(Rezumat)

Articolul prezintă o sinteză a celor mai importante observații lingvistice formulate în literatura de specialitate despre dialectul secuiesc al limbii maghiare. Rezultatele studiului reprezintă una dintre fazele inițiale ale unei cercetări exploratoare legate de procesele de înregistrare (*enregisterment*) ale dialectului secuiesc având scopul de a descoperi diferitele modalități și factori de profilare ale dialectului și ale vorbitorilor acestuia. Domeniul social care are acces direct la literatura lingvistică prezentată aici pare a fi limitat la prima vedere, deoarece este compus dintre lingviști și alți specialiști interesați de probleme și fenomene lingvistice, însă o parte din aceste rezultate sunt diseminate către o populație mai largă prin intermediul învățământului public, al diferitelor platforme de media și al discursului cotidian. În acest fel, literatura lingvistică are un impact considerabil asupra discursurilor metalingvistice și a atitudinilor prezente în cadrul vorbitorilor nespecialiști. Articolul reunește principalele observații lingvistice făcute în cursul timpului, în legătură cu delimitarea și subcategoriile ariei dialectale, cu fenomenele fonologice/fonetice, morfologice, sintactice, lexicale, semantice și pragmatice atribuite dialectului secuiesc, și cu statusul lui sociolingvistic, atitudinile și conștiința dialectală ale vorbitorilor. Studiile lingvistice care analizează doar anumite subregiuni secuiești sunt omise în articol, însă în general cele mai relevante rezultate ale acestora sunt incluse în lucrările monografice discutate.

Cuvinte-cheie: dialectul secuiesc, cercetări dialectologice, reprezentări dialectologice, istoria lingvisticii maghiare, înregistrare.

ON THE LINGUISTIC REPRESENTATIONS OF THE SZEKLER DIALECT

(Abstract)

The paper aims at creating a panoramic view on the linguistic representations of the so-called Szekler dialect of Hungarian through presenting a synthesis of the main observations made in the linguistic literature on this dialect. The research summarized in the article represents an important phase of a long-term research on the processes of enregisterment related to Szekler, i.e. the various ways and factors of profiling this register and its speakers. The social domain that has direct access to the literature reviewed here is, at first sight, relatively small, as it is mostly made up by linguists and other scholars with an interest in linguistics, at the same time, some of the claims made in the literature have been shared in wider circles by means of public education, different media platforms and common talk, thus they must be considered as having a considerable impact on the metalinguistic discourses and attitudes of everyday speakers as well. The article gathers the main observations made in the linguistic literature on the delimitation and the internal division of the dialect area, the phonological/phonetic, morphological, syntactic, lexical, semantic and pragmatic/discourse-level phenomena attributed to Szekler, as well as its sociolinguistic status, the speakers' attitudes and dialect consciousness. The linguistic works concentrating on specific Szekler subregions are not included in the discussion per se, however, the most important findings of these tend to be incorporated in the monographic, synthesizing works focussed here.

Keywords: Szekler dialect, dialectological research, dialect representations, history of Hungarian linguistics, enregisterment.

Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Magyar és Általános Nyelvészeti Intézet
Kolozsvár/Cluj-Napoca, str. Horea 31
boglarka.nemeth@ubbcluj.ro